

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО
МИСТЕЦТВА

Студентки 2 курсу МБПЗ групи
Галузі знань : 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальності : 013 Початкова освіта
Давимоки Мирослави Ігорівни

Використання чужих ідей,
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Казьмірчук Н. С.

_____

(підпис)

_____

(ініціали, прізвище)

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2018 рік

ПЛАН

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Проблема морального виховання дітей в історії педагогічної думки.....	7
1.2. Психологічні особливості морального виховання молодших школярів.....	14
1.3. Педагогічна цінність декоративно-ужиткового мистецтва.....	20
1.4. Стан моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку (за результатами констатувального етапу експерименту).....	25
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО- УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	36
2.1. Педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів на уроках трудового навчання	36
2.2. Методичні основи ознайомлення молодших школярів із видами декоративно-ужиткового мистецтва.....	47
2.3. Методичні рекомендації щодо особливостей впровадження народного мистецтва на уроках трудового навчання.....	57
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Із зростанням науково-технічного й виробничого потенціалу людства, підвищенням здатності людини впливати на стан навколишнього буття і на кардинальні умови власного існування дедалі важливішим стає морально-духовний вимір людини її життєдіяльності. Чимраз більшого значення набуває те, яким саме цінностям віддає вона перевагу. Якщо раніше в людській культурі домінували релігійно-конфесійні, пізнавальні, естетичні, утилітарно-практичні цінності, то сьогодні визначальними для людства та окремої особистості повинні стати цінності морально-духовні, бо від цього залежить саме виживання земної цивілізації.

Одним із пріоритетних завдань сучасної загальноосвітньої школи є виховання підростаючого покоління на засадах формування у них моральних рис та цінностей – доброти, уваги, милосердя, толерантності, совісті, поваги, правдивості, справедливості, гідності, любові до батьків. Держава, суспільство, освіта повинні об'єднати зусилля та цілеспрямовано формувати внутрішній світ, моральну цілісність індивіда у всій сукупності моральних цінностей.

За останні роки минулого століття моральний розвиток особистості як самостійна психологічна проблема починає активно привертати увагу вчених. Актуальним є виявлення умов, особливостей, механізмів становлення зростаючої людини як моральної особистості в молодшому шкільному віці. На цьому важливому віковому етапі онтогенезу вперше виразно стають помітні загальні тенденції морального розвитку особистості, зокрема, з'являються психологічні передумови цього розвитку: елементи абстрактного мислення, зростання самостійності особистості, розвивається самосвідомість, відповідальність як особистісна якість. Завдяки включенню в суспільнозначущу діяльність навчання стають змістовнішими і складнішими взаємини з ровесниками та дорослими, що об'єктивно опосередковуються змістом цієї діяльності та новоутвореннями віку. Тому як об'єктивна необхідність розвивається здатність критично підходити до оцінювання вчинків інших та власної поведінки.

У віковій та педагогічній вітчизняній психології відомо немало праць, у яких вчені порушували ті чи інші питання, пов'язані з особистістю молодшого шкільного віку: вивчено мотиваційно-ціннісна сфера особистості (М.Боришевський), обґрунтовано психологічні умови самоствердження молодшого школяра (Г.Горська, О.Матвієнко, В.Мухіна, А.Прихожан, Г.Цукерман), проаналізовано деякі характеристики розвитку моральної свідомості й самосвідомості (І.Бех, Л.Божович, Т.Титаренко, С.Тищенко). У зарубіжній психології опрацьовано проблему генези системи цінностей дітей молодшого шкільного віку (Г.Крайг, Л.Хоффман та ін.), складено моделі розв'язання дітьми різноманітних моральних ситуацій (Г.Гілліган, Р.Хевігхерст) тощо.

В останні десятиріччя науковий інтерес до проблеми пошуку шляхів формування, становлення та розвитку моральної культури молодших школярів суттєво зріс. Вивчення літературного надбання з цієї проблеми, дало поштовх до використання декоративно-ужиткового мистецтва, в якості можливого засобу формування національної культури (О. Батухтіна, Н. Заглада, Л. Івахненко, С. Кулачківська, Т. Сакович, Є. Саявко, М. Стельмахович); моральних якостей (Н. Дзюбишина-Мельник); як засіб духовного відродження (Н. Буркіна, Л. Данішевська, Т. Пржегодська, Л. Сморж); трудового (М. Гутнікова, Г. Довженко, Л.Орел) та естетичного (А. Грибовська, М. Кириченко, Г. Лабунська, Ю. Максимов, І. Сидорук, Н. Халезова) виховання.

Таким чином, означена нами проблема активно й різноаспектно досліджується науковцями. Однак спостереження за навчально-виховним процесом школи І ступеня свідчить про недостатню увагу до неї зі сторони вчителів-практиків. Таким чином, актуальність заявленої проблеми, суперечності, які існують між теоретичною її розробленістю і практичним втіленням, спричинили зацікавлення нею й обумовили вибір теми дослідження: **«Педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва».**

Об'єкт дослідження: процес формування моральних цінностей молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження: виокремити та обґрунтувати педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження.

2. Дослідити особливості використання декоративно-ужиткового мистецтва як засобу впливу на формування моральних цінностей молодших школярів.

3. Виокремити та обґрунтувати педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Відповідно до визначених завдань нами було застосовано такі **методи дослідження:** теоретичні (вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; порівняння, синтез, узагальнення); емпіричні (бесіда, опитування, анкетування батьків, аналіз продуктів художньої творчості), методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження: EVPrivateSchool, м. Київ. Дослідженням охоплено 30 першокласників та 5 вчителів приватної школи.

Апробація результатів дослідження. Результати наукового пошуку були апробовані на звітній науково-практичній конференції викладачів та студентів (квітень 2018 р.), а також на щорічних регіональних педагогічних читаннях «Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасних освітніх закладів» (вересень, 2018 р.).

Основні результати дослідження висвітлено у 2 публікаціях автора:

1. Давимока М. Педагогічні умови морально-етичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на основі загальнолюдських цінностей /М. Давимока // Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 19-20 квітня 2018 р.) / за ред. О. А. Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2018. – Вип. 7. – С. 214-217.

2. Давимока М. Виховання моральної свідомості молодших школярів у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського /М.Давимока // Реалізація ідей В.О.Сухомлинського в практиці роботи сучасних освітніх закладів: збірник матеріалів регіональних педагогічних читань / Відп. за випуск: І.М.Лапшина, Л.В.Любчак, Н.Ю.Родюк. – Вип. 15. – Вінниця.: ТОВ «Ландо ЛТД», 2018. – С. 61 – 63.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Проблема морального виховання дітей в історії педагогічної думки

Однією з характерних особливостей людського суспільства є те, що кожне нове покоління людей, використовуючи досвід попередніх поколінь, продовжує його розвивати і вдосконалювати на основі свого життєвого досвіду. Це стосується і *виховання*. Воно виникло ще на початку існування людського суспільства, як засіб передавання досвіду і знань від покоління до покоління.

Мораль – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах. *Етика* – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві.

За останні роки, *проблема морального виховання* молоді, не втрачає своєї актуальності серед філософів, педагогів, психологів, соціологів. Теоретичною основою дослідження є положення світової педагогічної думки вітчизняних та зарубіжних філософів і педагогів: Сократ, Платон, Аристотель, Я. Коменський, К. Ушинський, І. Зязюн, І. Бех та ін.

У *Сократа* моральне виховання невід’ємно пов’язане з самовихованням, оскільки формування переконань передбачає довгочасну працю над собою. Самовдосконалення особистості філософ розумів як процес, що триває протягом усього свідомого життя: «Краще за всіх живе, я гадаю, той, хто більше за всіх піклується про те, щоб ставати якомога кращим, а приємніше за всіх – хто більше усвідомлює, що він стає кращим».

Видатний філософ тих часів *Платон*, своє бачення системи виховання дітей і молоді в умовах рабовласницького суспільства вбачав у розширенні навчальних програм, створенні державної системи виховання, освіти для дорослих членів суспільства та самовдосконалення людини протягом життя. Провідну роль, серед умов формування у дітей високої моральності, Платон

надавав: спілкуванню з інтелектуальною, розвиненою, духовно багатою особистістю, спостереженню за прикладами добродітності і їхній аналіз та авторитету вихователя [42].

За *Аристотелем*, займатися моральним вихованням дітей повинні, головним чином, – батьки. Він був переконаний, що кожен свідомий громадянин має присвятити сімейному вихованню значну частину свого життя.

Історичний досвід засвідчує, що в Україні склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу. Моральне виховання дітей у сім'ї здійснювалось постійно через влучну приказку, через легенди, перекази із свого родоводу, із історії рідного краю.

Багато видів (історичні перекази, легенди, казки, ліричні пісні, прислів'я, приказки, загадки), які відіграли велику роль у моральному вихованні дітей, увібрала в себе *усна народна творчість*. Пізніше виникли і перші пам'ятки педагогічної літератури, рукописні книги морального змісту.

Найдавнішою визначною пам'яткою літератури в Україні вважається «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Це оригінальний твір, в якому Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного, політичного і морального характеру, вчить своїх дітей бути розумними правителями, захищати інтереси Русі, самим учитися і поширювати освіту, власною поведінкою давати приклад іншим. Вчителі Київської Русі використовували у вихованні особистості такі моральні якості: доброту, справедливість, милосердя, любов до свого народу, батьківщини, працелюбність.

Народні моральні настанови у вихованні були тісно пов'язані з *релігійними*. Основу духовного відродження України і виховання її громадян становить християнська мораль, яка вимагає від людей норм поведінки, викладених у Біблії. Вже в середньовіччі в українському суспільстві сформувалися стійкі позитивні риси – прагнення до морального самовдосконалення, шанобливого ставлення до Батька, до Матері, Роду, Народу.

Значний вплив на розвиток виховних традицій морального спрямування мали просвітники-демократи, особливо *Г.С. Сковорода*. Він радив вшановувати закони наших предків, тобто розпочинати навчання й виховання з реалізації тих методів і форм, які мають виразну родинну основу, з перших днів життя добре відомі дитині, щоб учні навіть не відчували, що їх виховують. *Г.С. Сковорода* вказував, що людину характеризують її моральні якості: любов до країни, праці, людяність, дружба, правдивість, чесність, скромність, почуття людської гідності. На його думку, виховання полягає в тому, щоб допомагати розкрити в дитині її природні здібності та спрямувати її на шлях дійсного щастя й служіння Батьківщині [27].

Проблему духовно-морального виховання на засадах народознавства в другій половині XIX століття розробляв *К.Д. Ушинський*. Значну увагу він приділяв ідеям народності, виховуючого навчання, повазі до особистості учня. Усе шкільне навчання і все шкільне життя, зауважував педагог, мають бути пройняті розумним і моральним началом. «У школі повинні панувати серйозність, що допускає жарт, але не перетворює всієї справи в жарт, ласкавість без нудотності, справедливість без причетності, доброти без слабості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність. Тоді добрі почуття й прагнення самі собою розвиваються в дітей, а початки поганих схильностей, набуті, можливо, раніше, потроху згледяться». [60].

У XIX столітті зростає інтерес до морального виховання на фольклорних матеріалах, які широко використовувалися у народних і недільних школах, особливо у II половині XIX століття. Значущим для нашого дослідження є філософські праці *І.Огієнка*, в яких розглядається моральна цінність як поняття, що виражає позитивну значущість природних, соціальних духовних явищ для існування та розвитку суспільства, для потреб і діяльності кожної людини [16]. Учений, говорячи про моральне виховання дітей, виділяє: здатність мислити критично і самокритично, прислуховуватися до думки інших людей, власне ставлення до сутності людини, сенсу її життя, ідеалів, місця на землі.

Глибокi знання духовностi культури українського народу дали можливiсть письменнику *І.П. Котляревському* на сторiнках своїх творiв висвiтлити ряд важливих положень моральностi. Поряднiсть, працелюбство, чеснiсть, вiдданiсть сiм'ї, взаємоповага, сердечнiсть, вмiння критично оцiнювати людей, поважати людську чуйнiсть, енергiйнiсть, наполегливiсть у боротьбi за людське щастя та iншi моральнi загальнолюдськi якостi, вiдтворенi в уснiй народнiй творчостi, вiдстоює i стверджує *І.П. Котляревський* у своїх творах: «Наталка Полтавка», «Москаль-чарiвник», «Енеїда». Разом з тим вiн засуджує i висмиює бездiяльнiсть, розбещенiсть, непоряднiсть, неповажне ставлення до батькiв, егоїзм i бажання пожити за рахунок iнших, легкодумство, скромнiсть, нечеснiсть, себелюбство i пiдлабузництво. У створенiй *І.П.Котляревським* педагогiчнiй системi вiтлено гуманiстичнi риси вiтчизняноi класичноi педагогiки: палка любов до батькiвщини, чуйне ставлення до людини, широкий демократизм i гуманiзм .

Важливе значення для нашого дослiдження мають твори генiя українського народу *Т.Г. Шевченка*. У букварях, створених ним, доминують зразки етнопедагогiчних, краєзнавчих джерел, усноi народноi творчостi морально-етичного спрямування, наголошується на важливiсть вивченнi соцiально-педагогiчноi лiтератури, що сприяє пiзнанню народноi душi, формуванню моральних iдеалiв i тим самим визначає характер виховноi системи даного перiоду [51]. *Т.Г. Шевченко* прославив iдеї гуманiзму, любов до дiтей. Будучи тонким психологом, вiн спостерiгав, як у результатi нетрудового виховання виростають морально скалiченi дiти.

І.Я. Франко як педагогiчний розум трудящих i засiб морального виховання високо цiнував усну народну творчiсть. У формуваннi моральностi засобами фольклору *І.Я. Франко* особливо визнавав серед жанрового розмаїття усноi народноi творчостi казки, за мотивами яких вiн створював ряд своїх творiв. Вiн вважав, що моральнi норми i категорiї повнiстю залежать вiд конкретних iсторичних умов суспiльного розвитку життя.

Наскрізно пронизана ідеями морального становлення особистості педагогічна система А.С. Макаренка, формуванням у вихованців моральних цінностей у взаємозв'язку з індивідуальними якостями особистості. У системі цінностей А.С. Макаренка простежується дві низки провідних орієнтирів. Основна та, в центрі якої людина, її гармонійний розвиток, духовність, моральність, свобода, відповідальність, обов'язок як сенс життя. Друга є похідною від першої. До неї входять цінності, які потрібні для розвитку людини: гуманне суспільство, активна діяльність (праця, гра, навчання), краса, ідея гармонії людини й співтовариства суспільства [34].

В.О. Сухомлинський, який був переконаний, що кожний індивід має набувати освіту як гідний представник свого рідного етносу в смисловому полі цінностей, властивих його рідному народу. Це означає, що через освіту і виховання, культуру, частиною якої він є, виявляється й здійснюється соціальне самовідтворення етносу. Він вбачав основне спрямування діяльності вчителя і учня у тому, щоб зробити останнього Людиною. В його «школі радості» під «голубимнебом» панували дух сердечності, задушевності, чуйності, взаємодовіри і взаємодопомоги [57].

К. Д. Ушинський вважав головним завданням школи виховання в учнів високих почуттів любові й відданості народові. Великого значення в зв'язку з цим він надавав вивченню історії – історія народу, його життя і боротьби в минулому й тепер, вивченню рідної мови, літератури і особливо фольклору. Ушинський писав, що з вуст трудового народу «плетється чудова народна пісня, з якої черпають своє натхнення і поет, і художник, і музикант; чується влучне, глибоке слово, в яке, за допомогою науки і дуже розвиненої думки, вдумуються філолог та філософ і дивуються глибині і істині цього слова...»

Член Національної академії наук України – Бех І.Д., у своїй праці про «Особистісно-орієнтовану модель виховання» розмірковує, над тим, що виховання є двостороннім процесом, у якому є місце як вихователю – учителю, так і суб'єкту виховання – учню. Вчений переконаний, що виховання передбачає зміщення акцентів ініціативи від вихователя через партнерство до

самовиховання - коли дійовості набуває ініціатива вихованця, що відбувається завдяки акту самовиховання[2].

Практично уся діяльність педагога Зязюна І.А., також була спрямована на виховання гуманної, вільної, морально-духовної особистості. Вчений глибоко переконаний, що ефективно здійснювати процес становлення і розвитку учня здатний учитель, який має високий рівень культури, естетичний досвід, естетичні почуття, потреби, смаки, ідеали. З цією метою І. А. Зязюн розробляє Всеукраїнську комплексну програму естетичного виховання[19].

Філософ і педагог доводить, що не лише естетичні знання, навички, уміння учителя важливі у системі виховання учнів. Важливо, щоб у школах був належний освітній простір, який би сприяв вияву, застосуванню естетичного досвіду учителя у царині виховання особистості.

Виховуючи дитину, вчитель має прагнути до того, щоб соціальні, духовні, моральні цінності набували в ній особистісного смислу. Тому, «... необхідна побудова цілісного процесу набування знань, адекватних життю, побудова органічного комплексу гуманітарно-соціальноісторичних, природничо-наукових і художніх дисциплін, об'єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей»[18, с. 43-51].

Пишучи магістерську роботу ми помітили, що в наукових працях, педагогічній літературі, на науково-практичних міжнародних і всеукраїнських конференціях в останні роки особливо гостро стала звучати ідея відродження моральності особистості і моралі суспільства, держави, уряду, сім'ї, і, насамперед, школи. Тому, викликають заслужений інтерес результати досліджень Любчак Л.В., яка глибоко переконана, що маленьку дитину насамперед виховує сім'я – середовище, у якому в дитини формується уявлення про себе, тобто «Я-концепція». «Немає таких якостей особистості, у формуванні яких не брала б участь сім'я. Батьки є першими вихователями, від яких залежить рівень вихованості дитини. Для того, щоб дитина не відштовхувала вплив батьків і виконувала поставлені завдання необхідно, щоб у сім'ї панувала атмосфера взаємної довіри, дружби, доброзичливості та взаємодопомоги».

Сім'я – це фундамент будь-якої особистості. Саме в колі рідних людей у дитини формуються життєві та моральні цінності, ставлення до себе й до інших, формується успішність, або неблагополуччя у дорослому житті. Сім'я – складний і водночас цілісний організм, який функціонує за певними законами, має свої стадії розвитку, свої «підводні камені» [35, с. 4].

Викликають заслужений інтерес результати досліджень *Кічук Н.В.*, в якому автор переконана, що одним із найважливіших джерел естетичного виховання і розвитку молодших школярів є мистецтво. Воно будить творчі сили учнів, робить доступним процес художньої творчості. Мистецтво, подібне до мови, є засобом спілкування людей, подібно до науки – засобом пізнання дійсності.

Науковець *Голюк О.А.* так чи інакше досліджуючи поняття цінностей та ціннісних орієнтацій, дійшла висновку, що «...ціннісні орієнтації особистості не виникають ні звідкіль, а формуються від самого народження протягом усього її життя під впливом різних чинників, серед яких вагомого значення має сім'я» [13, с. 41-44].

У підсумку, ми бачимо, що вчені важливого значення надають *моральнопрактичній* діяльності, яка виступає основною соціальною детермінантою та визначає моральне зростання молодої людини.

Можемо зробити висновок, що моральне виховання українського народу – справа тонка й складна. Зі зміною людства вдосконалювалось і воно. Швидкими темпами крокувало від примітивних проявів і форм, до цілого мистецтва. Тому сміливо можемо константувати, що морально-етичне виховання на сьогоднішній день набрало справжнього розмаху та найяскравіших фарб у своєму існуванні.

У зв'язку з цим, припала до душі думка *Ільїна О.І.*, який наголошував, що, «...кожний народ по-своєму вступає в шлюб, народжує, хворіє й помирає, по-своєму лікується, працює, господарює й відпочиває, по-своєму тужить, плаче, ображається, по-своєму розмовляє, декламує й ораторствує, по-своєму спостерігає і створює живопис, по-своєму зводить будинки й храми, по-своєму

молиться й героїствує. Він по-своєму підноситься й падає духом, по-своєму організовується. У кожного своє ставлення до права й справедливості, свій характер, своя дисципліна, своя політична мрія, свій державний інстинкт». Маємо пишатись своїм, українським! [21] .

1.2. Психологічні особливості морального виховання молодших школярів

У кожної людини – своя мораль, свої уявлення про те, що можна чи не можна, що добре і що погано. Коли ж говорять про «мораль взагалі», мають на увазі громадську мораль: загальні правила людського співжиття, які вважає правильним більшість людей певної культури або субкультури.

Прищеплення поглядів і звичок поведінки, що відповідають моралі, є основним завданням морального виховання дітей. Очевидно, що дії величезної кількості людей потребують погодження, а для цього необхідно підкорятися єдиним соціальним законам.

Процес морального виховання характеризується поняттями «мораль», «моральність», «моральна свідомість», «моральні переконання», «моральні почуття», «моральна спрямованість», «моральні звички» .

Мораль – система ідей, принципів, норм, законів і оцінок, що регулюють стосунки між людьми. Вона виконує пізнавальну, виховну, оцінну функції. Норми й принципи моралі визначають життєву позицію особистості та регулюють поведінку людини у всіх сферах її життя.

Моральність є етичним поняттям, синонімом поняття «мораль». Це ніби практичне втілення етичних норм і принципів через внутрішній світ конкретної особистості. Тому в моральності людини моральні норми часто збігаються з її внутрішніми мотивами поведінки. Тобто, моральність – внутрішня оцінка людиною норм своєї поведінки і своїх учинків з точки зору добра.

Моральна свідомість – одна зі сфер суспільної свідомості. Вона відображає реальні стосунки і регулює моральний аспект діяльності людини, охоплюючи моральні принципи, уявлення, ідеали, поняття.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. Вони є раціональною основою моральної діяльності особистості, що дають їй змогу чинити свідомо, розуміючи необхідність, доцільність певного вчинку.

Моральні почуття – запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Вони є емоційним аспектом духовної діяльності особистості, що разом із моральними переконаннями характеризує моральність особистості.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, які є внутрішньою потребою особистості і виявляються в будь-якій ситуації й умовах. Це найпростіша форма підтримки і передавання наступним поколінням звичаїв, норм поведінки. Формування моральних звичок є одним із найважливіших завдань учителя.

Моральна спрямованість – це стійка суспільна позиція особистості, яка складається на основі мотивів поведінки і виявляється в різних умовах як властивість особистості. Вона передбачає наявність в особистості моральних переконань, моральних звичок, моральної свідомості, які в сукупності утворюють її моральність.

Методологічною основою морального виховання є *етика* – наука про мораль, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві.

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею, згідно з якою людині властиве прагнення до добра, правди і краси. Адже це робить людей по-справжньому добрими, чесними і красиво-чистими зсередини.

У формуванні особистості молодшого школяра, з точки зору С.Л.Рубінштейна, особливе місце займає питання розвитку моральних якостей, що складають основу поведінки. У цьому віці дитина не тільки пізнає сутність моральних категорій, але й вчиться оцінювати їх знання у вчинках і діях оточуючих, власних вчинках. У дітей шестирічного віку процес сприймання готовий до переходу на якісно інший рівень – виникає можливість формування складних еталонів, які ґрунтуються на взаємно підпорядкованих ознаках.

Для молодшого учня, через пряму залежність оцінки його діяльності й, насамперед, навчальної, від усвідомлення й одержування ним певних норм і правил шкільного життя, стає характерним підвищений інтерес до того, як належить діяти у різних обставинах, а, значить, і до змісту норм моралі, виникає активне прагнення дотримуватися таких норм і правил поведінки.

Рис. 1. Залежність оцінки діяльності молодшого школяра від усвідомлення ним норм моральності

Підвищена увага до морального боку поведінки навколишніх виражається в бажанні учня дати моральну оцінку вчинкам інших, у його вимогах належної поведінки від однолітків. У той же час поведінка самої дитини продовжує зумовлюватися здебільшого безпосередніми мотивами. При чому протиріччя між бажанням діяти правильно й реальною поведінкою не викликає вини або самоосуду вихованця. Свідомо приймаючи правила, навчаючи їм інших, вимагаючи від них їх дотримуватися, дитина наче стверджується в тому, що дійсно відповідає моральним зразкам. А при виникненні протиріччя між моральним зразком і власною поведінкою дитини вона, як правило, не відчуває докорів сумління й легко заспокоюється на тому, що це вийшло випадково й вона того робити не хотіла.

Така своєрідність морального образу молодшого учня визначає й певні можливості морального виховання, й несе в собі певну небезпеку:

- *по-перше*, переважно вербальний характер моральних вимог, які висуваються перед дітьми, й нездатність дітей долати труднощі морального вибору часто ведуть до розриву між моральною свідомістю дитини як

розумінням і переживанням належного та її моральною поведінкою, це породжує таке негативне явище, як моральний формалізм, тобто невідповідність вчинків дитини моральним знанням й вимогам, які вона декларувала.

- *по-друге*, небезпека криється в моральному «реалізмі» дітей молодшого шкільного віку, який проявляється в тому, що вони судять про моральний бік учинку не за його мотивом, який вони у цьому віці ще не здатні усвідомити, а за реальним результатом.

Оскільки коріння морального реалізму й морального формалізму ховається у вікових особливостях дітей, зокрема в особливостях їхнього мислення та в недосконалості механізмів саморегуляції, вважається за необхідне наголосити на недоречності застосовування в педагогічній практиці молодшої школи такого методу виховання, як громадська думка, тобто обговорювання огріхів поведінки дитини однолітками. При цьому морально травмується й той, хто припустився помилки, бо діти судять менш об'єктивно й суворіше за дорослих, і дитячий колектив, який стверджує таким способом власну непогрішимість і зверхність.

Як основне завдання морального виховання в молодшому шкільному віці виділяється розвиток довільного рівня моральної саморегуляції поведінки. Для цього доцільно:

Формувати такі навички поведінки, які необхідні для виконання пред'явлених дитині моральних правил: чітко виділяти необхідні навички й вміння, розкладати їх на прості дії, в яких вправляти дитину, постійно заохочуючи й підкріплюючи успіхи позитивною оцінкою.

Спеціально доводити до свідомості дитини протиріччя між її уявленням про себе як про моральну особистість та її реальною поведінкою таким способом, щоб дитина не лише усвідомлювала це, а й переживала його.

Розвивати довільність її поведінки, вміння діяти цілеспрямовано, за задалегідь визначеною метою.

У результаті регламентованого характеру процесу, обов'язкового систематичного виконання навчальних доручень у молодшого школяра складаються моральні знання, характерні для навчальної діяльності, моральні відносини, вказує І.Ф. Харламов.

Характеризуючи особливості молодшого шкільного віку, Е. Е. Данилова зазначає, що він є сенситивним до:

- засвоєння соціальних норм, морального розвитку;
- розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх контактів;
- для формування мотивів навчання, розвитку стійких пізнавальних інтересів і потреб;
- розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, «вміння вчитися»;
- розкриття індивідуальних особливостей і здібностей;
- розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції;
- становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе і до оточуючих.

Педагог на інтуїтивному рівні повинен відчувати і виділяти різноманітні якості дітей, щоб забезпечити результативність виховного процесу, який включає і розуміння вихователем дітей. Зокрема це:

- здатність сприймати та психологічно адекватно інтерпретувати поведінку дитини в кожний момент спілкування,
- фіксувати зміни в почуттях і вчинках, визначати причини цих змін;
- сформованість широкого спектру оцінних критеріїв, які давали б можливість порівнювати характер змін, що відбуваються у вербальній і невербальній поведінці вихованців, і вчасно робити правильні висновки;
- уміння усвідомлювати і правильно реагувати на те, як сприймають і психологічно інтерпретують його образ і поведінку вихованці.

Процес виховання в школі будується на принципі єдності свідомості і діяльності, виходячи з якого формування і розвиток стійких властивостей особистості можливо при її активній участі в діяльності.

Особливу роль у вихованні дитини цього віку грає вчитель. Навіть у випадках, коли дитина його «не приймає», учитель виступає в якості головної фігури його життя. Емоційне самопочуття дитини тісно пов'язане з відносинами, що виникають між ним і вчителем. До моменту завершення молодшого шкільного віку і вступу дитини в предпідлітковий вік, поступово роль вчителя знижується і особливе, все більшого значення починає набувати думку однолітків.

Назва рівня	Технічна структура	Прояви у поведінці	Завдання формування
Відмінна (внутрішня) вихованість	Наявність моральних звичок і моральних почуттів, як потреб виконання моральних норм та протидія їх порушенню.	Не лише здійснення моральних учинків, а й активна протидія вчинкам, які суперечать моральним нормам.	Закріплення наявних моральних норм.
Добра (зовнішня) вихованість	Наявність автоматизованих моральних навичок, застосування добре засвоєних моральних знань.	Мимовільні дії, які відповідають моральним нормам.	Виховання моральних звичок.
Ситуаційна вихованість	Добре знання моральних норм, але дотримання їх лише в ситуаціях, що загрожують неприємностями.	Довільне виконання дій, які відповідають моральним нормам, можливість виконання аморальних дій	Вправлення моральних навичок
Погана вихованість	Знання моральних норм, але відсутність навичок їх виконання.	Прояви невихованості та аморальних дій	Навчання моральним навичкам
Невихованість	Непевне уявлення про моральні норми й навички	Часті прояви невихованості та дій, що суперечать моральним нормам	Навчання знанням моральних норм

Таблиця 1.1. Рівні моральної вихованості особистості

Отже, ефективність морального виховання дітей визначають такі чинники:

- створення у закладі освіти психологічного клімату поваги до моральних норм, правил людського співіснування;
- відповідність змісту морального виховання його меті й рівню морального розвитку вихованців;
- розумне співвідношення між словесними і практичними методами виховного впливу, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки;
- своєчасне вживання виховних заходів, акцентування уваги на попередженні аморальних явищ в учнівському (студентському) колективі;
- подолання авторитарного стилю у ставленні педагогів до вихованців, побудова його на принципах гуманізму.

1.3. Педагогічна цінність декоративно-ужиткового мистецтва

Сьогодні в умовах гострих протиріч між технічними досягненнями людства і низьким рівнем моральності, особливої ваги набуває виховання підростаючого покоління на засадах краси і моральності. В наш час, у мистецтвознавчій науці, ще недостатньо впроваджені комплексні синтетичні дослідження впливу народного декоративного мистецтва на моральне виховання учнів.

Результати наукових досліджень дають підстави стверджувати, що із загального числа проявів національної культури – найбільший вплив на формування особистості, що відбувається найінтенсивніше в дитячому віці, справляє мистецтво. Це пов'язано з тими функціями, котрі мистецтво виконує, як елемент суспільної та індивідуальної свідомості. Щоправда, судження щодо конкретного їх переліку в окремих учених дещо розходяться.

Так, А Блатух, головною для мистецтва вважає функцію самореалізації особистості, причому цей процес пов'язує в першочергу з трудовою діяльністю людини [1, с.12].

А Канцедикас, поряд із функціями творчої самореалізації особистості та пізнавальною, акцентує увагу на об'єднуючому, колективізуючому впливі мистецтва та його комунікативних можливостях. Під комунікацією, він розуміє, інформаційно-емоційний зв'язок між попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями [56].

Своєрідне баченням впливу мистецтва на людину характерне для М.Кагана. На його думку, мистецтво є невід'ємним елементом усіх видів людської діяльності: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної і перетворюючої. Адже, мистецтво – це передусім виховання душі, виховання почуттів, поваги до духовних цінностей. Воно не тільки відображає життя, але й формує його, створює уявлення про прекрасне, окрилює душу, тіло та розум.

Розбудова системи освіти в Україні передбачає відтворення творчого потенціалу народу, підвищення соціальної ролі особистості, якісну перебудову навчально-виховного процесу, створення цілісної системи змісту освіти, реалізацію в педагогічному процесі принципу гуманізації. Нова методологія виховання ґрунтується на гуманістичних цінностях і спрямована на підвищення моральності суспільства. Це вимагає від педагогічної науки нових виховних систем, здатних готувати громадян з високими почуттями відповідальності й обов'язку, свідомою дисципліною та рівнем креативності. Потрібна розробка нових підходів до обґрунтування наукових засад морального, трудового, естетичного, фізичного і родинного виховання для здійснення широкої програми оздоровлення суспільства.

Особливого місця в народному мистецтві залоговує *декоративно-ужиткове мистецтво*. Українські народні промисли і ремесла, що разом утворюють декоративне мистецтво – це «величезний світ духовної і матеріальної спадщини етносу, надбання художніх ідей численних поколінь народу, дорогоцінна скарбниця, що живить сьогодні професійно-мистецьку творчість» [11, с. 9].

Унікальна своєрідність українського народного декоративно-прикладного мистецтва сформувалась під впливом природних, етнопсихологічних,

соціально-історичних, економічних та інших умов. Воно складається із сумарних художніх відмін і внесків багатьох історико-етнокультурних регіонів та територій етнографічних груп.

Декоративно-ужиткове мистецтво, як предметно-духовний світ людини, включає численні види її художньої практики, однак стало об'єктом мистецтвознавчих досліджень лише в другій половині минулого століття.

Декоративне – означає «прикрашати», ужиткове ж означає, що речі мають практичний вжиток, а не лише є предметом естетичної насолоди. Народні промисли й ремесла виникали у нелегкому, тривалому процесі колективної трудової діяльності людей. Вони поєднують в собі духовно-матеріальну діяльність людини, виражену в художніх творах.

Для того, щоб народилось мистецтво, людина повинна була навчитись не тільки вправно працювати інструментами та з їхньою допомогою відображувати бачене на камені, в глині, відтворювати звуки, але вона повинна була навчитись художньо-образно сприймати дійсність.

Проте, й саме образне мислення – це ще не мистецтво. Воно стає мистецтвом лише тоді, коли матеріалізується в певних доступних людині засобах – в слові, камені, звуці, жесті. Художня творчість була водночас пізнанням світу, образним мисленням і практичною дією.

Народне мистецтво яскраво характеризує національні особливості нації, локальні відміни етнографічних груп – це «минуле в сучасному». З минулим народні художні твори єднає традиція та колективний спосіб її регулювання. Лише завдяки незліченним повторенням схем, мотивів, образів, форм утверджується художня традиція і передається з покоління у покоління, удосконалюючись і набуваючи чарівної довершеності.

Саме так розвивались естетичні почуття людини до самої себе. Її органи чуття вчилися бачити та відчувати красу форм, кольорів, звуків навколишнього світу.

Наука про декоративно-ужиткове мистецтво зародилась й розвивалась, насамперед, у плані вивчення археологічних знахідок, дослідження художніх

пам'яток минулого. Основи вивчення народного мистецтва були закладені в працях дослідників А.Бакушинського, Б.Рибаківа, В.Воронова, В.Василенка, П.Богатирьова та ін.

Новий підхід до питань народного мистецтва, як частини загальної культури, започаткований у дослідженнях М.Некрасової, А.Чекалова, В.Вишневської та ін. Спочатку з'явилися роботи етнографічного плану, потім мистецтвознавчого характеру, і сьогодні, в умовах українського державотворення, прийшла пора педагогічного дослідження. В умовах розбудови української держави помітно зросла увага дослідників до питань народних традицій, їхньої ролі й місця у вихованні молоді.

Мистецтво – це пам'ять народу. Воно пов'язує часи в нашій свідомості, вибудовує наше минуле, робить нас співучасниками подій, як давно минулих, так і подій сучасності.

Здійснення освітньо-виховної роботи з молодшими школярами має виключно важливе місце. Знайомство школярів з декоративною образністю, особливо у творчості народних майстрів, сприяє розвитку у них естетичного відношення до дійсності. За висновком Б.Неменського, народне мистецтво, як найдоступніше дітям, повинно слугувати педагогам за підґрунтя, за вихідну точку. Саме народне мистецтво є тим початком шляху, з якого дитина має вирушати у багатоманітний світ мистецтва й світової художньої культури. Саме тому, вчителю початкової школи, доцільно якнайповніше забезпечувати учням повноту відчуття і глибоке усвідомлення художньої спадщини рідного народу [4, с.32].

Декоративно-ужиткове мистецтво є стійкою системою створення образів, естетичних уявлень, історично сформованих у певному середовищі. Основним у виховних традиціях народного декоративного мистецтва є – матеріал, техніка його обробки, характер виготовлення предметів, принципи і прийоми втілення образу. Вирішальну роль відіграють художні особливості сюжетних зображень, форми виробів, орнамент, виражені живописними, пластичними або графічними засобами. Залежно від характеру взаємозв'язків ці фактори

формують специфічні риси окремих видів мистецтва. В історичному аспекті відбувається постійний процес відновлення і розвитку традицій, але принципи, особливості художньої форми у мистецтві народу зберігаються віками, традиції відбивають ту якість, яку ми називаємо класикою мистецтва.

Педагогічна цінність пізнання декоративно-прикладного мистецтва пояснюється наступними важливими причинами: твори цих видів мистецтва дозволяють виховувати ушколярахпевну культуру сприйняття матеріального світу, сприяють формуванню естетичного відношення до дійсності, допомагають глибше пізнати художньо-виразні засоби інших видів зображувального мистецтва. Знайомство школярів з декоративною образністю, особливо у творчості народних майстрів, сприяє розвитку у них естетичного відношення до дійсності. Джерела декоративної виразності народного мистецтва в умінні майстрів естетично осмислювати природу.

Значення творів декоративно-прикладного мистецтва для формування художнього смаку молодших школярів обумовлюється ще й тим, що в них специфічно переломлюються виразні засоби інших видів зображувального мистецтва – живопису, графіки, скульптури, архітектури. В деяких видах декоративно-прикладного мистецтва – кераміці, художній обробці дерева, каменю, кістки та рогу – переважають скульптурні якості (наприклад, всесвітньо відома богородська дерев'яна іграшка). Вчитель повинен допомагати дітям зрозуміти художній задум твору, пояснити основні принципи декоративно-вжиткового мистецтва, яке виявляється, по-перше, в необхідності взаємозв'язку форми предмету з його функціональним призначенням, по-друге, в співвідношенні форми та матеріалу, і по-третє, форми та оздоблення.

Людина, з розвиненим художнім смаком здатна зрозуміти і оцінити стильову єдність предмету, відчувати зв'язок декоративного мистецтва з естетичними вимогами свого часу, або минулих епох.

Декоративно-ужиткове мистецтво – це результат творчості багатьох поколінь майстрів, що з безлічі підручних матеріалів створювали значні естетичні цінності. Вивчення декоративно-прикладного мистецтва створює

умови для розвитку творчої спрямованості учнів початкової школи і залучення їх до народних традицій і культури.

Одна з цілей вивчення декоративно-ужиткове мистецтва – це гармонійний розвиток пізнавальної діяльності і художніх здібностей школярів, пробудження креативності. Чудових результатів у вивченні національної творчої спадщини та мистецьких традицій можна досягнути, використовуючи методи виховної роботи, як на уроках, так і в позаурочний час.

Декоративно-ужиткове мистецтво, як предметно-духовний світ людини, включає численні види її художньої практики, однак стало об'єктом мистецтвознавчих досліджень лише в другій половині минулого століття.

Наука про декоративно-ужиткове мистецтво зародилась й розвивалась, насамперед, у плані вивчення археологічних знахідок, дослідження художніх пам'яток минулого. Основи вивчення народного мистецтва були закладені в працях дослідників А.Бакушинського, Б.Рибаківа, В.Воронова, В.Василенка, П.Богатирьова та ін.

Новий підхід до питань народного мистецтва як частини загальної культури започаткований у дослідженнях М.Некрасової, А.Чекалова, В.Вишневської та ін. Спочатку з'явилися роботи етнографічного плану, потім мистецтвознавчого характеру, і сьогодні, в умовах українського державотворення, прийшла пора педагогічного дослідження, до питань народних традицій, їхньої ролі й місця у вихованні молодших школярів.

1.4.Стан моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку (за результатами констатувального етапу експерименту)

Опрацювавши психолого-педагогічну літературу з теми дослідження, ми переконалися, що етична вихованість особистості є важливим чинником морального розвитку особистості. Тому констатувальний експеримент ми спрямували на вивчення реального стану проблеми морально-етичного виховання молодших школярів. З цією метою досліджували 30 дітей приватної

школи м.Київ, які навчались у 1-А, 1-Л та екстернат 1-2-М класах EVPrivateSchool.

Для об'єктивної діагностики результатів ми використовували різні емпіричні методи.

Перший етап констатувального експерименту мав на меті перевірити чи орієнтуються учні молодшого шкільного віку в людських якостях, чи знають вони, які з них є позитивними і їх необхідно в собі виховувати, а які є не зовсім хорошими і навіть шкідливими. Для цього використовувалась методика «Позитивних і негативних якостей».

В анкетуванні брало участь 30 учнів перших класів. Ми виявили, що першокласники орієнтуються в поданих визначеннях, можуть їх охарактеризувати, знають, які з них є позитивними, а які негативні. Складними для дітей виявились такі якості, як самолюбство, поступливість і толерантність. В останню колонку діти вписували якості, які притаманні саме їм. Цікавим є те, що учні вказували: «я ввічлива», «я спритна», «я людяна», «я справедлива», «я чесна», «я добра», «я скромна», «я хороша дівчинка», «я поступаюся людині місцем», «я чемна», «я турботлива», але і вміли визнати свої негативні сторони, такі як: «я буваю груба», «я викрикую на уроках», «я лінива», «я неслухняна», «я інколи жадібна», «я буваю злим», «я неуважний».

Досліджуючи здатність дітей молодшого шкільного віку до морального самооцінювання, ми зауважили, що переважна більшість дітей (90%) усвідомлює свої морально-особистісні якості, особливості моральної поведінки. Учні здатні характеризувати як позитивні, так і негативні власні моральні якості. Ця здатність формується, з одного боку, під впливом оцінних суджень референтних дорослих, значущих інших, з іншого – збагаченням досвіду моральної поведінки. Все це створює необхідні передумови для розвитку адекватної моральної самооцінки.

Метою другого етапу констатувального експерименту було вивчення впливу сім'ї на розвиток дитини молодшого шкільного віку. Нами була використана проєктивна методика «Малюнок сім'ї» для вивчення структури

сім'ї, особливостей взаємин між її членами, переживань і сприймань дитиною свого місця в сім'ї, ставлення дитини до сім'ї в цілому і до окремих її членів, статевої ідентифікації дитини молодшого шкільного віку.

Особливо продуктивним є застосування даної методики у молодшому шкільному віці, так як отримані результати мало залежать від здатності дитини вербалізувати свої переживання, від її здатності до інтроспекції, від здатності вжитися в уявну ситуацію, тобто від тих особливостей психічної діяльності, які істотні при виконанні завдань.

Перед початком роботи учням слід зачитати інструкцію «Намалюй на цьому аркуші всю свою сім'ю». Якщо дитина запитує, кого саме малювати, а кого ні (наприклад, «А бабуся малювати?»), то перевіряючий відповідає «Я не знаю, хто входить до твоєї сім'ї. Ти знаєш краще за мене».

При аналізі дитячого малюнка велике значення має позитивний настрій «інтерпретатора», необхідно підключити свою уяву та інтуїцію. У малюнку нічого випадкового бути не може, тому потрібно бути пильним, адже дитина малює не предмети з натури, а виражає свої емоції та переживання.

Аналізуючи процес малювання ми звертали увагу на послідовність малювання членів сім'ї, малювання деталей, стирання, повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур, також на паузи і на спонтанні коментарі дитини в процесі малювання.

Методика дала можливість зрозуміти відношення школяра до членів своєї сім'ї, які стосунки у дитини з дорослим, скільки часу батьки проводять з дитиною. **На підставі особливостей зображеного, ми визначили, що 3 (10%) учнів із 30-ти, не сприймають свою сім'ю, як таку, що закладає фундамент вихованості.** На їх малюнках не проявлено ніякого ставлення дитини до дорослого, відсутні додаткові деталі малюнку, саме зображення сім'ї знаходиться внизу аркуша. Фігури членів сім'ї зменшенні – це має місце тоді, коли досліджуваний потребує захисту і заступництва, прагне перенести відповідальність за власне життя на інших. Діти, які малюють маленькі фігурки, зазвичай соромляться проявляти свої почуття і мають тенденцію до

стриманості і деякої загальмованості у взаємодії з людьми. Вони схильні до депресивних станів у результаті стресу.

На 5 малюнках (18%) ми відмітили, що учні зображували себе відносно малими і з порушеними пропорціями тіла, що вказує на почуття своєї неважливості, дитина не ідентифікує себе, як особистість, відчувається самотньою у власній родині.

Ще на 1 малюнку (3%) теж не має ніяких емоційних зв'язків. Зображення, зміщене вправо, що вказує на орієнтацію і залежність дитини від батька. Саме з батька учениця розпочала свій малюнок і найбільше його деталізувала. В нього ретельно промальоване обличчя, тобто цей персонаж є значимим у житті дитини. Лише в нього є намальовані вуха – свідчення того, що саме батько дитину слухає і чує.

Одна учениця (3%) зобразила маму, схематично у вигляді метелика – це означає, що дитина отримує недостатньо уваги з її сторони. Маму вона розташувала найдалі від інших членів сім'ї, тобто тісних стосунків у дитини з матір'ю нема. Тому, можемо зробити висновок, що проблемі морального виховання дана сім'я не приділяє належного значення.

Ще на 9-ти (30%) малюнках ми спостерігаємо сильний натиск при штрихуванні фігур – є ознакою психологічної напруги. На малюнках окрім основних членів сім'ї – мати, батько і дитина, зображенні додаткові родичі – дідусь, бабуся, тітка. Пояснювалось тим, що вони мешкають усі разом. На обличчях у членів родини присутні посмішки. Також, схожа кольорова гама є проявом ідентифікації дитини з іншими членами сім'ї, приписування їм власних особливостей. На даних малюнках учні зображують себе посередині між батьками – тобто дитині у сім'ї затишно, вона відчуває себе потрібною. Також на малюнках найбільш детально промальовані матері – є ознакою їх постійного впливу на дитину.

В інших 11-ти (37%) випадках ми побачили позитивну, спокійну сімейну атмосферу, де учень відчуває себе цілком комфортно. На малюнках зображені всі члени родини, присутній емоційний фон, детально промальовані і

продумані самі члени сім'ї. Їхній одяг дещо схожий кольоровою гамою, а це є індикатором палітри почуттів. Самі малюнки зображені близько до центру – ознака нормальної, впевненої особистості, яка відчуває себе у безпеці. Присутні інші деталі на малюнку: дерева, сонце, хмари, тварини.

Отримані результати ми розділили за трьома рівнями впливу сім'ї на моральне виховання учнів у початковій школі – високий, середній та низький рівні. Проаналізувавши тридцять малюнків, ми можемо говорити, про те, що не у всіх сім'ях батьки приділяють достатньо часу на виховання своїх дітей. Про це свідчать учнівські малюнки, на яких ми бачимо тривогу та невпевненість у власних силах, психологічну напругу, але разом з тим свою потрібність – середній рівень (34%). Не завжди батько і мати є авторитетним для дитини. Є випадки недовіри до батьків, несприйняття їх, як особистостей, або ж навпаки дитина отримує замало уваги зі сторони рідних, відчувається самотньою і непотрібною – низький рівень (30%). І лише в 15-ти випадках з 30-ти ми можемо говорити про прийняття дитини у сім'ї, її моральне виховання, визнання її унікальності і неповторності – високий рівень впливу сім'ї на виховання дитини (36%).

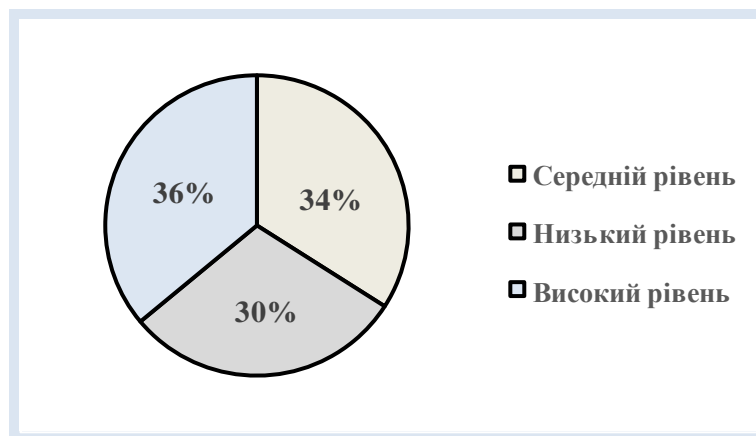

Рисунок 1.3. Рівень комфорту дитини в сім'ї

Метою третього етапу констатувального експерименту було визначення рівня вихованості дітей молодшого шкільного віку. На цьому етапі ми використовували опитувальник.

У результаті опитування виявилось, що на **запитання «Чи вітаєшся ти з батьками, друзями, вчителями, знайомими?»** учні відповіли таким чином:

90% – завжди вітаються і 10% опитуваних – не завжди вітаються з іншими людьми.

На запитання **«Чи просиш пробачення у свого однокласника, якщо ненароком образиш його чи штовхнеш?»** ми отримали наступні результати: 66% – завжди просять пробачення, 26% – інколи і 8% – ніколи.

У наступному запитанні **«Чи виконуєш ти обов'язки чергового на прохання вчителя, якщо сьогодні не твоя черга?»** учні дали такі відповіді: 88% дітей завжди виконують обов'язки чергового, навіть якщо сьогодні не їхня черга і лише 12% дітей виконують їх не завжди.

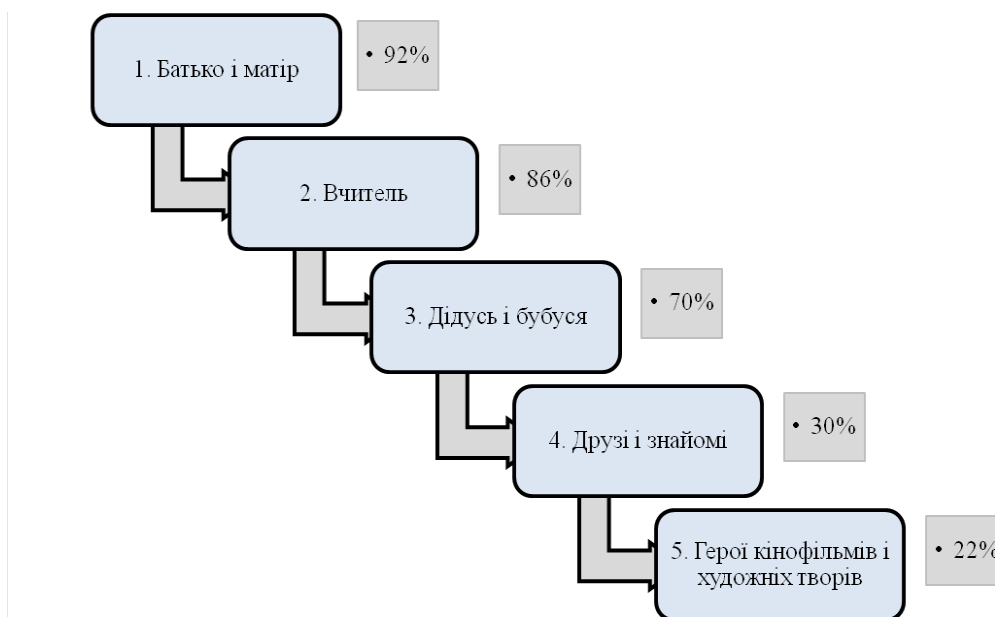
На 4 запитання опитувальника **«Чи є в тебе постійні домашні обов'язки (проти речі, підмітати підлогу, мити посуд)?»** діти відповіли наступним чином: 50% учнів мають постійні домашні обов'язки, 30% дітей не завжди їх отримують і 20% опитуваних ніколи не отримують домашніх обов'язків.

На запитання №5 **«Чи поступаєшся місцем людям похилого віку, якщо їдеш у громадському транспорті (автобусі, тролейбусі) дуже втомлений?»** отримали наступні відповіді: 78% завжди поступаються місцем людям старшого віку і лише 22% не завжди це роблять.

Проаналізувавши відповіді на подані запитання можемо зробити висновок, що з учнями 1-х класів проводиться виховна робота. В більшості випадків діти проявляють доброзичливе, повагу до інших людей, вони вміють співпереживати, допомагати оточуючим. На нашу думку, піклування людини про людину є одним із головних принципів виховання у школярів високоморальних почуттів, формування моральної чутливості до життєвих ситуацій. Чим глибші почуття, що переживають діти, тим більше вони замислюються над сутністю цих явищ, виявляючи власне ставлення до них, бачуть себе очима суспільства, вдумливо і вимогливо аналізують свої вчинки і свою поведінку.

Відповіді на останнє питання анкети **«Хто для тебе є позитивним прикладом у ставленні до інших?»** були такими: у 92% – це батько і матір, які для дітей на 1 місці, як взірць для наслідування, у 86% – вчитель, з якого учні

беруть позитивний приклад у ставленні до інших, на третьому місці для 70% опитуваних є дідусь і бабуся, далі це друзі і знайомі з 30%, на останньому місці опинились герої кінофільмів і художніх творів – це 22% опитуваних.

Рисунок 1.4. Хто є авторитетом для першокласників

На основі аналізу емпіричних даних ми констатуємо, що у дітей молодшого шкільного віку моральна самооцінка стає диференційованішою. Оцінюючи себе учні проявляють достатньо високий рівень критичності. Вони категоричні у своїх оцінках, упевнені в них. Характеризуючи себе, вони проявляють тенденцію до оцінювання як позитивних, так і негативних своїх моральних якостей. З одного боку, це пов'язано із розвитком мислительних операцій – аналізу, порівняння, синтезу, які утворюють раціональну основу моральної самооцінки, а з іншого – постійне перебування у ситуації соціальної взаємодії, яка супроводжується оцінювальною діяльністю, сприяє формуванню власних критеріїв морального самооцінювання. Саме завдяки засвоєнню цих критеріїв дитина може оцінити не лише свої сильні сторони, але й негативні прояви, зіставляючи Я-реальне і Я-ідеальне.

Слід зазначити, що зміст та структура моральної самооцінки особистості включає й неосмислені моменти молодших школярів, але постійно виникає необхідність осмислювати, перебудовувати, координувати величезну кількість різної внутрішньої і зовнішньої інформації, що стосується моральних аспектів

поведінки. Результати аналізу дають можливість характеризувати окреслений віковий період як період з достатньо високим ступенем сформованості моральної самооцінки, усвідомленості моральних стосунків і ціннісних ставлень.

Наступним етапом констатувального експерименту був аналіз методичної літератури. Результати дають право нам стверджувати, що відсутній зібраний, систематизований методичний матеріал з різних видів декоративно-прикладного мистецтва, який розрахований на молодшого школяра. Існують методичні рекомендації з певних видів народних ремесел, але вони у вигляді рекомендацій для гурткової роботи. Зустрічаємо велику кількість теоретичного матеріалу, який висвітлює в переважній більшості опис орнаментальних мотивів та композиційних закономірностей виготовлення виробів. Тобто, матеріал мистецтвознавчого характеру, «сухий» для учнів початкової школи. Аналіз періодичних видань («Початкова школа», «Розкажіть онуку», «Бібліотечка вчителя початкової школи» і т.д.) за останні 10 років є також невтішними, оскільки зустрічаємо лише поодинокі плани-конспекти уроків із ознайомлення учнів з різними видами швів.

Метою ще одного із етапів констатувального експерименту було визначення обізнаності вчителів початкових класів з видами декоративно-ужиткового мистецтва.

Вчителям початкових класів було запропоновано відповісти на питання анкети (див. додаток 3). Представимо результати:

- Відповіді вчителів на питання «Оцініть рівень моральної вихованості школярів на сьогодні» засвідчили, що вчителі початкових класів у переважній більшості (66%) визначають низький рівень моральної вихованості підростаючого покоління, виділяючи основні причини такого стану:

1) засоби масової інформації, які на сьогодні досить часто є носіями скоріше аморальної поведінки, аніж демонструє та спонукає до формування моральної свідомості підростаючого покоління;

2) **соціальна політика**, яка призвела до великої кількості безробітних, певне зневажливе ставлення на державному рівні до народної мови, культури та традицій, неповага до народних майстрів, оскільки закриваються виставкові зали. На рівні нашої області вчителі відзначають дещо кращу політичну ситуацію, оскільки ми маємо змогу знайомитися з талановитими людьми нашого краю (наприклад, передача «Будьмо знайомі», яку проводить Ганна Секрет). Але загалом навіть такого плану заходи, виставки народних умільців, фольклорно-етнографічні постановки є епізодичними і не системними;

3) **ставлення сім'ї до рідної держави**, оскільки у 35% сімей один з батьків, або хтось з рідних змушені залишати свої домівки та їхати за кордон для того, щоб заробити на прожиття; зневага до влади, зневіра у кращому майбутньому і т.п. Все це формує у підростаючого покоління відповідне ставлення до своєї Батьківщини;

4) **освітня політика**, яка спрямована на інтелектуальний розвиток учнів, що підтверджується перевантаженням навчальних планів початкової, середньої та старшої школи предметами здебільшого природничо-математичного циклів, відведення на їх вивчення значно більшої кількості годин порівняно із предметами, що вирішують завдання формування моральної свідомості дітей.

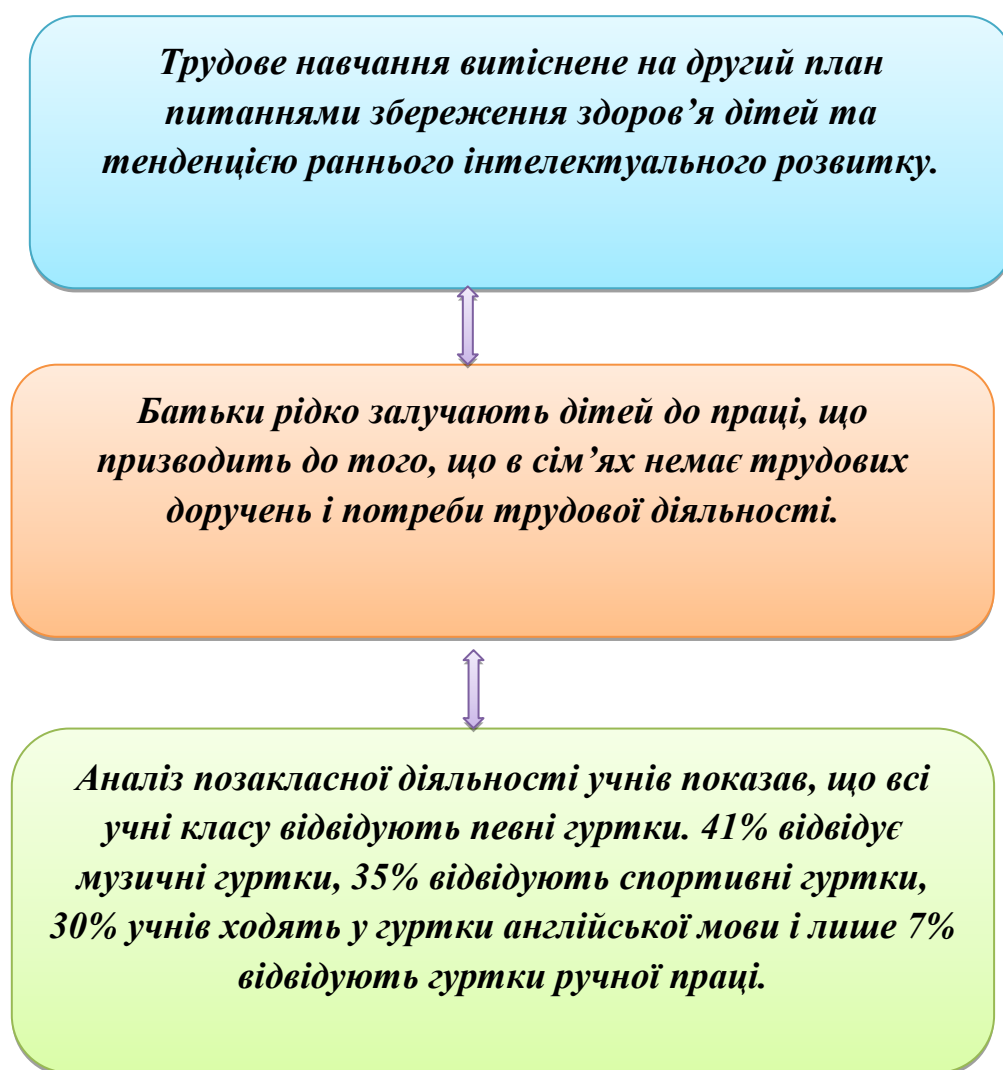
- На питання «Оцініть рівень трудової підготовки молодших школярів» переважна більшість вчителів (76%) відзначили низький рівень і пояснили це так:

1) **реформування освіти** призвело до того, що трудове навчання і виховання витіснене на другий план питаннями збереження та зміцнення здоров'я дітей в умовах початкової школи та раннього інтелектуального розвитку;

2) **ставлення батьків**, адже низький рівень залучення дітей до праці призводить до відмирання трудових доручень у сім'ї та потреби у трудовій діяльності взагалі;

3) **пріоритети молодших школярів щодо різних видів діяльності.** Аналіз позакласної діяльності учнів показав, що всі учні класу відвідують різні гуртки. З їх вибором можна ознайомитись за допомогою діаграми. Аналізуючи результати, можна дійти до висновку, що найбільший відсоток дітей (41%) відвідує музичні гуртки, 35% учнів відвідують спортивні секції, 30% учнів додатково відвідують гуртки англійської мови і лише 7% займаються різними видами художньої праці.

Результати анкетування вчителів початкових класів стосовно низького рівня трудової підготовки молодших школярів можна узагальнити так:

Рисунок 1.4. Причини низького рівня трудової підготовки молодших школярів на думку вчителів початкових класів

Крім цього ми перевірили рівень обізнаності вчителів початкових класів із найпоширенішими видами декоративно-прикладного мистецтва. Критеріями

оцінювання були - теоретична обізнаність та практичні уміння і навички з різних ремесел (Додатк І).

Можна констатувати, що вчителі найкраще справилися з практичним завданням, яке стосується вишивки, витинанки, писанкарства. Це закономірно, оскільки відповідно програмі з трудового навчання саме з цими видами ДПМ знайомляться учні початкових класів та набувають умінь і навичок практичної діяльності.

Рівень теоретичної обізнаності з широкою морфологією ужиткового мистецтва вчителів початкової школи невисокий. Адже більшість вчителів зазначили, що найбільше інформації вони мають про вишивку, менше про писанкарство, та знайомі лиш частково з гончарством, соломоплетінням. Вчителі абсолютно не знайомі з такими видами, як килимарство, ткацтво, різьблення по дереву, гутництво, декоративний розпис.

Наступне питання анкети стосувалося видів народного мистецтва, з якими вчителі найбільше знайомлять своїх вихованців. Всі вони зазначили, що працюють згідно програми, в якій виділяються години лише на вишивку хрестиком та ліплення з глини.

Отже, констатуємо недостатній рівень готовності вчителів початкових класів до використання народних ремесел як засобу формування моральних цінностей молодших школярів.

Розділ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів на уроках трудового навчання

З'ясування педагогічних умов означеної проблеми не стало предметом спеціального вивчення, хоча напрацювання вчених в даному аспекті окреслюють чіткі орієнтири щодо нашого дослідницького задуму.

Проаналізувавши психолого-педагогічну та методичну літературу, а також результати констатувального експерименту з метою покращення стану моральної вихованості підростаючого покоління нами було виокремлено педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів, зокрема:

- ❖ *системність та цілісність формування моральних цінностей молодших школярів;*
- ❖ *готовність вчителя початкових класів до формування моральних цінностей молодших школярів шляхом впровадження у зміст трудового навчання різних видів декоративно-ужиткового мистецтва;*
- ❖ *впровадження інноваційних технологій на уроках ознайомлення молодших школярів із декоративно-ужитковим мистецтвом;*
- ❖ *організація тісної взаємодія між батьками та вчителями початкової школи з метою формування моральних цінностей молодших школярів;*
- ❖ *взаємозв'язок урочної та позаурочної форми навчання з метою формування моральних цінностей дітей засобами декоративно-ужиткового мистецтва.*

Обґрунтуємо кожен з них.

Першою педагогічною умовою є системність та цілісність формування моральних цінностей молодших школярів.

Особистість цілісна, єдина, більшість видів діяльності теж цілісні, тобто одночасно включають в себе декілька різноманітних компонентів. У зв'язку з

цим доцільно будувати формування конкретних якостей дизайнерського мислення не ізольовано один від одного, а комплексно. Завдання-вправи на відпрацювання окремих способів і прийомів не дадуть очікуваного результату. Необхідно давати такі завдання, які розраховані на активну діяльність учнів та одночасно включають розвиток її раціонально-логічної та духовно-емоційної сфери [45,с.133].

Психологами доведено, що виховання почуттів, і перш за все моральних і трудових якостей, неможливе без систематичного розвитку уявлень дітей, збагачення їх кругозору, формування відповідного ставлення до тих чи інших подій, явищ, предметів. Саме на основі цього можна викликати в дитини інтерес, живе емоційне ставлення до навколишнього світу. Це, у свою чергу, активізує спостережливість, поглиблює знання про предмети, викликає відповідні емоції, сприяє формуванню позитивних естетичних уявлень.

Системний підхід до навчання – поетапний, логічно-послідовний процес організації навчання дітей, починаючи з визначення необхідних для виконання роботи знань, умінь і навичок, розробки необхідних навчальних матеріалів і засобів навчання та закінчуючи оцінкою ефективності проведення навчання.

Застосування системного підходу дає можливість виділити рівні вивчення і організації художніх об'єктів, провести їх класифікацію, приступити до моделювання наслідків втручання людини у їх функціонування. Принцип системності – припускає формування в свідомості учнів системи наукових знань зі всіма їх зв'язками, теоріями, законами, закономірностями. Системний підхід враховує також закономірності процесу пізнання, рух від відомого до невідомого, від простого до складного.

Системний підхід у використанні народних ремесел на уроках трудового навчання передбачає поступове розширення уявлень учнів про національні традиції та звичаї, ознайомлення з основними принципами виготовлення та оздоблення виробів, техніками різноманітних видів декоративно-прикладного мистецтва, що передбачає зміщення акценту з накопичення визначених

програмами знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів національної свідомості [76, с.26].

Перспективність системного підходу полягає у:

- *формуванні світогляду учнів, розвитку їх творчого мислення;*
- *формуванні працелюбності й наполегливості у трудовій діяльності;*
- *підготовці до успішної діяльності в різних сферах народної творчості.*

Комплексністьознайомлення молодших школярів з народними ремеслами передбачає впровадження певного комплексу видів декоративно-прикладного мистецтва. Ми не в змозі сформувати у дітей цілісне уявлення про народне мистецтво, ознайомлюючи їх лише з одним із її видів. На нашу думку, необхідно ознайомлювати учнів з певним комплексом народних ремесел, які є цікавими, доступними і посильними для дітей початкової школи.

Комплекс складається з таких видів мистецтв: витинанка, вишивка, гончарство, писанкарство, бісероплетіння, народна іграшка. Вважаємо доречним запланувати хоча б по 1 год. на вивчення кожного виду мистецтва (в сумі це становить 6 годин), та у кожному класі 24 год., використовуючи принципи наступності та послідовності, це сприятиме вихованню національної свідомості молодших школярів.

Другою педагогічною умовою є готовність вчителя початкових класів до формування моральних цінностей молодших школярів шляхом впровадження у зміст трудового навчання різних видів декоративно-ужиткового мистецтва.

Виділення такої умови як готовність учителів до формування моральних цінностей учнів на уроках трудового навчання є не випадковою, адже від того, наскільки глибоко й правильно буде розуміти вчитель мету, завдання, основні напрями, форми й методи навчальної роботи на уроці, буде залежати ефективність, послідовність організації та використання потенційних можливостей навчальних занять з трудового навчання. На жаль, у педагогічній літературі це питання ще недостатньо висвітлено, що призводить до

невизначеності, а часом і непослідовності дій учителів під час організації творчої роботи учнів молодших класів на уроках трудового навчання.

Тому ми вважаємо необхідним більш глибоко розкрити сутність зазначеної педагогічної умови. Дійсно, вчитель має бути підготовленим як теоретично так і практично до включення народних ремесел в навчально-виховний процес. Лише тоді він зможе здійснити оптимальний вибір форм організації творчої роботи, методів викладання навчального матеріалу, створення позитивної емоційної атмосфери на уроці, яка б сприяла вихованню у дітей поваги до народних умільців, почуття гордості за свій народ, за свою Батьківщину.

Для того, *щоб вчитель міг здійснювати виховання моральної свідомості молодших школярів шляхом впровадження народних ремесел **на уроках трудового навчання, він передусім повинен:***

- *знати історію декоративно-прикладного мистецтва;*
- *знати основні види, жанри та галузі народного мистецтва;*
- *знати основні композиційні закономірності декоративно-прикладного мистецтва;*
- *володіти художньо-образною мовою мистецтва;*
- *застосовувати прийоми стилізації в процесі переробки реальних форм у декоративні;*
- *створювати і розміщувати орнаменти відповідно до форми і призначення виробу, з урахуванням матеріалу, з якого він виготовлений;*
- *мати уявлення про значення декоративно-прикладного мистецтва в житті людини;*
- *знати символіку народного мистецтва;*
- *володіти основними принципами виготовлення та оздоблення виробів техніками різноманітних видів декоративно-прикладного мистецтва, а саме: вміти вишивати; займатися витинанкою; розписувати писанки, виготовляти драпанки, крапанки та мальованки; виготовляти найпростіші вироби у техніці нанизування; робити народні іграшки з різних матеріалів,*

ліпити з глини різні вироби; розписувати елементами художнього розпису керамічні вироби.

Учитель повинен бути готовим до навчального діалогу з учнями, спілкування з ними, яке засноване на довірі, взаємоповазі та розумінні їх духовних потреб, творчих планів та інтересів. Перед учителем постають особливо вагомо вимоги щодо духовного розвитку, формування професійної культури та педагогічної майстерності [55, с. 28].

Зрозуміло, що наявність у вчителя необхідних знань та практичних умінь з впровадження декоративно-прикладного мистецтва у навчально-виховний процес початкової школи є лише першим кроком у дидактичному забезпеченні цього процесу. Ефективність його організаційно-педагогічного впливу залежатиме й від того, наскільки вірно буде визначена мета та основні завдання організації творчої роботи молодших школярів на уроках трудового навчання.

У нашому дослідженні ми виходимо з розуміння того, що творча робота як особливий вид навчальної діяльності несе в собі достатньо широкі можливості залучення молодших школярів до світу прекрасного.

Саме тому головною метою організації творчої роботи учнів на уроках трудового навчання має бути ефективне використання її можливостей у формуванні естетичного ставлення молодших школярів до навколишньої дійсності й мистецтв.

Вчителю потрібно прагнути у своїй роботі до того, щоб якомога активніше були використані можливості дитячої творчості в актуалізації, виявленні та відображенні естетичного ставлення учнів до предметів і явищ навколишньої дійсності. Підкреслимо, що визначивши у такий спосіб мету своєї організаційної діяльності, вчитель зможе повноцінно використати освітню, виховну і розвивальну функцію.

Ефективність навчально-виховного процесу у формуванні національної свідомості молодших школярів на уроках трудового навчання залежатиме від того, які конкретні завдання визначає на уроці вчитель, які питання він намагається розв'язувати у творчій взаємодії з учням [58, с.7].

На основі аналізу теоретичного й практичного досвіду залучення дітей до народної творчості, народних ремесел ми зробили висновок про те, що основними завданнями організації творчої роботи молодших школярів на уроках трудового навчання слід вважати такі:

Стимулювання і підтримка творчої роботи учнів	Збагачення художньо-естетичного досвіду молодших школярів	Оволодіння учнями необхідними вміннями творчої роботи
Розвиток в них інтересу до прекрасного, формування художньо-естетичних орієнтацій, а також виховання потреби у спілкуванні зі світом народного мистецтва й краси.	Є необхідним для творчої роботи на уроках трудового навчання (завдання передбачає підготовку учнів до сприймання прекрасного, до їх естетичної оцінки та осмислення художньо-естетичних явищ.	Вчитель покликаний зосередити увагу на розвитку в дітей умінь передавати на матеріалі трудового навчання свої художньо-естетичні почуття, втілювати художньо-естетичну уяву, самостійно створювати художньо-естетичні образи.

Таблиця 2.2. Основні завдання для організації творчої діяльності учнів

Отже, готовність учителя до морального виховання молодших школярів на уроках трудового навчання передбачає розуміння ним сутності творчої роботи, мети та завдань її організації в початковій школі [33,с. 45]. Маючи необхідні знання, поняття та вміння про певні види декоративно-прикладного мистецтва, вчитель повинен також вміти самостійно визначати шляхи його методичного забезпечення, тобто прогнозувати можливий зміст творчої роботи молодших школярів на уроках трудового навчання, використовувати можливості послідовного залучення їх до народної творчості, спиратися на освітньовиховний потенціал інших видів мистецтва.

Третьою педагогічною умовою є впровадження інноваційних технологій на уроках ознайомлення молодших школярів із декоративно-ужитковим мистецтвом.

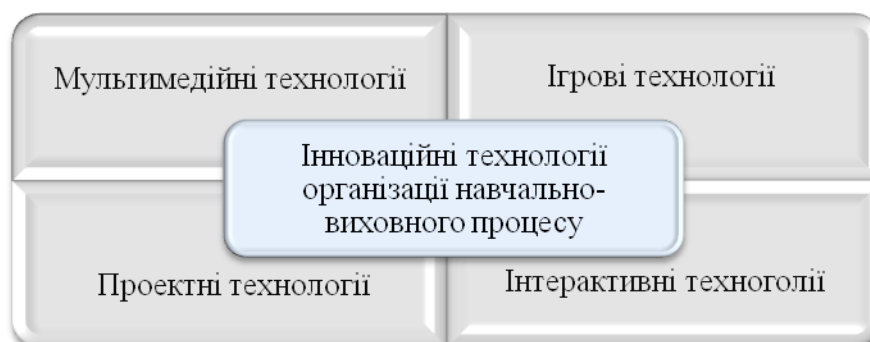

Рисунок 2.1. *Види інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу*

Розглянемо *інтегративні технології* організації навчально-виховного процесу на уроках трудового навчання. Виховання національної свідомості учнів повинно здійснюватися цілісно. Відповідно що це – вимагає включення у структуру уроків трудового навчання елементів народознавства, музики, образотворчого мистецтва, читання та природознавства. Такі уроки варто будувати на *засадах інтеграції*, оскільки неможливо «ізолювати» народне ремесло із народних традицій наших предків.

Крім цього, готуючись до уроку ознайомлення молодших школярів з видами народних ремесел, необхідно *оптимально співвідносити теоретичну і практичну діяльність учнів*, адже основне завдання у формування національної свідомості полягає не лише в оволодінні практичними вміннями та навиками, а в розширенні та збагаченні кругозору учнів стосовно національних традицій, знаків-символів, кольорових поєднань, композиційних особливостей.

На нашу думку, уроки ознайомлення з різновидами народних ремесел повинні мати не лише практичний, а й теоретичний характер. Було б прекрасно, коли вчитель початкових класів спочатку ознайомить учнів з історією різних видів декоративно-прикладного мистецтва, продемонструє їх різноманітність, далі покаже найпоширеніші техніки виготовлення виробів, територіальні особливості, ознайомить із творчістю сучасних майстрів, проілюструє скільки праці, майстерності, часу, фантазії та наполегливості вкладено у кожен виріб. Адже, надзвичайно важливо, щоб у молодших школярів сформувалося уявлення про широкомасштабність українських народних ремесел, симбіоз різних видів народного мистецтва навколо трудової діяльності наших предків.

В наш час неможливо уявити собі урок без використання *мультимедійних технологій*. От зокрема ми під час формувального експерименту систематично організовували *відео-екскурсії* до музеїв декоративно-прикладного мистецтва, *відео майсте-класи* народних умільців, відео-подорожі, що допомагали

зануритись у минуле дітям, перейнятись тогочасною атмосферою. Крім того, ми залучали учнів до власного створювання презентацій стосовно того чи іншого виду ДУМ.

Під час формувального експерименту ми використовували інтерактивні технології, зокрема методи, такі як «Карусель», «Ажурна пилка», «Мікрофон», «Займи позицію», «Зміни позицію», під час яких роботою були задіяні всі учні класу. Інтерактивні технології забезпечують розвиток комунікативних навичок, розвивають увагу, уяву, пам'ять, вміння висловити свою позицію, підібрати аргументи, презентувати на клас результати своєї діяльності, а все це сприяє розвитку особистості в цілому.

Надзвичайно цінним також є використання в навчальній діяльності проектних технологій, наприклад, на тему «Майстерна Україна».

Оскільки ми працювали з першокласниками, то ігрові технології були одними із провідних в процесі ознайомлення їх з видами декоративно-ужиткового мистецтва.

Четвертою педагогічною умовою є організація тісної взаємодії між батьками та вчителями початкової школи з метою формування моральних цінностей молодших школярів.

Ми переконані в тому, що розвиток особистості не може бути одностороннім, тобто лише у закладах освіти чи батьками вдома. Саме співпраця забезпечить цілісний процес формування моральних цінностей дітей молодшого шкільного віку.

Підсумувавши результати констатувального експерименту ми прийшли до висновку: не знімаючи відповідальності зі школи, потрібно більше вимог пред'являти сім'ї, тому що саме в сім'ї закладається фундамент особистості, її моральні цінності, орієнтири та переконання. Важливість сімейного виховання беззаперечна:

- Сім'я забезпечує фізичний та емоційний розвиток людини.
- Сім'я впливає на формування психологічної статі дитини.
- Сім'я відіграє провідну роль у розумовому розвитку дитини.

учнів класу в домашніх умовах), але й застосовувати більш цікаві види та методи роботи з батьками. Наприклад, такі як тематичні вечори запитань і відповідей, практикуми, конференції, батьківські ознайомлення з педагогічною літературою, педагогічні десанти, аукціони ідей сімейної педагогіки та батьківські ринги, адже це призведе до ще більшого поліпшення стану педагогічної культури батьків тому що проходитиме в цікавій формі та надасть можливість висловити свою точку зору кожному з батьків. Тому що за допомогою використання саме таких методів і підвищується показник педагогічної культури, що ми могли спостерігати в ході проведення та аналізу констатувального експерименту.

Крім того використовують *психологічні тренінги* з основ морального виховання, до яких варто залучати як батьків так і педагогічних працівників.

Пропонуємо також *майстер-класи для батьків і вчителів* щодо ознайомлення з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва, з метою долучення до величезного світу народного мистецтва

Ці два потужних інститути — сім'я і ДНЗ — мають значний вплив на розвиток дитини, тому консолідація їхніх зусиль є надзвичайно важливим завданням і необхідною умовою успішного виховання дошкільників. А отже, можна стверджувати, що сім'я і дошкільний навчальний заклад повинні виступати у взаємодії, визначаючи і досягаючи цілей, які окреслені у стратегічних завданнях щодо виховної роботи з дітьми дошкільного віку.

П'ятою педагогічною умовою є взаємозв'язок урочної та позаурочної форми навчання з метою формування моральних цінностей дітей засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Згідно результатів констатувального експерименту обмежена кількість годин на вивчення народних ремесел, не завжди високий рівень підготовки вчителів початкових класів до такої роботи, зумовлює звуження об'єму інформації, яку отримує учень початкової школи про види народного мистецтва. Тому необхідним є організація позакласної роботи з вивчення

різних видів декоративно-прикладного мистецтва. Це можливо за рахунок **урізноманітнення форм і методів виховної роботи**, зокрема:

- **бесід** (народознавчого, історичного, профорієнтаційного спрямування): «Про що розповіла лялька», «Коли з'явилась іграшка?», «Пригоди соловейка-свищика»;
- **екскурсій** (музеї, виставки, майстерні);
- **конкурсів**: «Найкраща лялька-мотанка», «Всеvмійка», «Всезнайка»;
- **ігр-подорожей**: «По країні майстрів-іграшківців», «Цікава дорога до дитячої іграшки», «По королівству Всеvмійок»;
- **КТС**: « Народна іграшка ».
- **гуртків**: «Моя іграшка», «Майстерня чудових іграшок з глини», «Юні майстри», «Майстерня юних умільців», «Майстерня мрій».

Моральна свідомість реалізується, як планомірна виховна діяльність, спрямована на *формування в учнів почуття патріотизму, що включає*:

- розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності;
- дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій;
- відповідальність за природу рідної країни;
- потребу зробити свій внесок у долю батьківщини;
- інтерес до національного спілкування;
- прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Моральне виховання використовує такі засоби: рідну мову, родовід, рідну історію, краєзнавство, природу рідного краю, народну міфологію, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національну символіку, народні прикмети і вірування, виховні традиції, національні традиції, звичаї та обряди.

Важлива мета трудового навчання у початковій школі – національне виховання особистості, розвиток її інтересів, нахилів, здібностей, підготовка учнів до професійного самовизначення і трудової діяльності в умовах ринкових відносин. У трудовому вихованні молодших школярів великої уваги потребує формування національних рис їхнього характеру: навичок поведінки,

витривалості, чуйності, доброти й милосердя, вміння долати труднощі, вироблення цілеспрямованості й стійкості уваги, організованості, ощадності, хазяйновитості. Не менш важливе значення має вироблення духовно-моральних та вольових рис патріотизму: працьовитості, розумної ініціативи, чесності, людської гідності, відповідальності, скромності, національної свідомості, рішучості й наполегливості, сумлінного ставлення до навчання, охайності, дисциплінованості, згуртованості, взаємної пошани й терпимості, осудливого ставлення до егоїзму, неробства.

Враховуючи вище сказане, можна дійти до висновку, що готовність вчителя початкових класів до формування моральних цінностей молодших школярів має відбуватись шляхом впровадження у зміст трудового навчання різних видів народних ремесел. Забезпечуючи цю умову, вчитель зможе самостійно визначати шляхи методичного забезпечення, тобто прогнозувати можливий зміст творчої роботи молодших школярів на уроках трудового навчання. Системний підхід у використанні народних ремесел на уроках трудового навчання передбачає поступове розширення уявлень учнів про національні традиції та звичаї.

Також на уроках трудового навчання варто використовувати інтерактивні засоби навчання, для кращого розуміння і запам'ятовування матеріалу. Слід зауважити що педагогічне стимулювання є доцільним для організації творчого розвитку молодших школярів. Вчителю не слід забувати про взаємозв'язок урочної та позаурочної форми навчання, для більш ефективного результату.

2.2. Методичні основи ознайомлення молодших школярів із видами декоративно-ужиткового мистецтва

Моральні, естетичні якості, трудові уміння й навички не можуть сформуватися самі собою без навчання та виховного впливу. Існують закономірні зв'язки між діяльністю педагога та учнів. Суть їх у тому, що з одного боку виступають різні види діяльності, а з іншого – сукупність вибраних

педагогом методів і методичних прийомів, спрямованих на реалізацію навчально-виховних завдань.

Як показали наші спостереження, вироби народних ремесел сприймаються молодшими школярами неоднозначно: одні викликають зацікавлення, інші – захоплення, деякі – байдужість. Тоді, перед педагогом, стоїть завдання не лише збагатити уявлення та знання учнів про народні ремесла і все, що з ними пов'язано, але й виробити емоційно-ціннісне ставлення до праці, *навчити давати словесно-образну характеристику виробам, складати описові розповіді, вміти порівнювати їх за кольоровою гамою, орнаментикою, регіональними особливостями, способами виготовлення, практичного використання.*

Психологами доведено, що виховання почуттів, і перш за все моральних якостей, неможливе без систематичного розвитку уявлень дітей, збагачення їх кругозору, формування відповідного ставлення до тих чи інших подій, явищ, предметів [19, с.284].

Адже, на основі знань – можна викликати в дитини інтерес, живе емоційне ставлення до навколишнього світу. Це, у свою чергу, активізує спостережливість, поглиблює цікавість про предмети, викликає відповідні емоції, сприяє формуванню позитивних естетичних уявлень.

Виходячи із вищесказаного, методикою використання народних ремесел у навчально-виховній роботі передбачені такі *етапи активізації трудової діяльності молодших школярів:*

Пізнавальний	Емоційно-змістовий	Художньо-діяльнісний
Характеризується нагромадженням знань про народні ремесла.	Його завдання полягає у розвитку здатності до художньо-творчого переживання і співпереживання, у формуванні морально-етичних уявлень.	Який полягає у практичній реалізації засвоєних знань про народні ремесла, у формуванні навичок виготовлення певних виробів

Таблиця 2.2. *Етапи активізації трудової діяльності молодших школярів*

Знайомство з народними ремеслами, на нашу думку, варто проводити у декілька етапів. На *першому етапі* подаються узагальненні поняття про побутову культуру наших предків. Дітей необхідно підвести до усвідомлення природного розуму, таланту, працьовитості, естетичного смаку та краси наших пращурів, які вміли все робити своїми руками, створювали корисні і прекрасні речі.

На *другому етапі* необхідно сформуванати уявлення учнів про різновиди українського народного мистецтва, про його регіональні особливості, що виявляються у кольоровій гамі, способах і прийомах виготовлення та оздоблення.

Для *третього етапу* визначальним є те, що дітям подаються знання про окремі види народних ремесел, звичаї, традиції, обряди, пов'язані з виготовленням та використанням виробів.

Виділяються загальні методи та методичні прийоми, що стосуються ознайомлення з різними видами народних ремесел і можуть бути використанні на всіх етапах. Для прикладу наводимо деякі з них:

1. Організація сприймання молодшими школярами кращих зразків декоративно-прикладного мистецтва. Аналіз творів декоративно-прикладного мистецтва, ілюстрацій із зображенням народного житла, речей вжитку тощо.

2. Екскурсія до краєзнавчого музею, на виставку творів народного мистецтва, художнього салону, магазину сувенірів. Емоційно насичена розповідь екскурсовода чи педагога про давні речі вжитку, про життя і побут у минулому.

3. Мистецтвознавча розповідь про різні види українського народного декоративно-прикладного мистецтва, про народні ремесла з демонстрацією зразків різноманітних виробів.

4. Дидактичні ігри: «Що з чого зроблено?», «Вгадай вид народного ремесла», «Розкажи про виріб, який найбільше сподобався», «Який візерунок

кращий?», «Знайди знайомі рослині елементи у візерунках», «Що означає знак на писанці?», «Відшукай геометричні фігури в орнаменті».

5. Тематичні уроки і бесідинародознавчого, історичного, профорієнтаційного спрямування: «Чарівна витинанка», «Про що розповіла лялька», «Коли з'явилась перша іграшка?», «Український рушник», «Зачароване веретено», «При гончарному крузі».

6. Зустрічі з народними майстрами принесуть велику користь для активізації пізнавальної діяльності щодо народних ремесел: розповіді майстрів про ремесло, спостереження дітей за виготовленням виробів, навчання їх рукоділлю.

7. Вправлення – метод формування необхідних умінь та якостей шляхом багаторазового повторення дій. Цей метод широко використовується в методиці М. Монтесорі. Він є необхідним для розвитку вправності дітей, проте не має перетворюватись на тренування. У молодшому шкільному віці, вправлення в оволодінні трудовими уміньми – відбувається внаслідок систематичного залучення дітей до праці. Його доцільно поєднувати з ігровим методом.

8. Бесіда про народних умільців педагога з учнем – матиме позитивний вплив на формування моральних якостей: як вони організують своє робоче місце, як зручно розташовують все необхідне для роботи, економно витрачають матеріали, зосереджено працюють, дбають, щоб робота була гарною, охайною. Саме такі бесіди сприятимуть відточуванню елементарних навичок дотримання культури та естетики праці, самостійності та взаємодопомоги.

9. Використання фольклору сприятиме зацікавленню певним видом народної творчості: прислів'їв та приказок про народні ремесла, про працю, працюovitість, ледарство, казок «Дідова дочка і бабина дочка» народних пісень («Грицю, Грицю, до роботи..», «Вийшли в поле косарі»).

10. Організації гуртків: «Моя іграшка», «Намистинка», «Майстерня виробів з тіста», «Умілі майстри».

11. Створення ігрових ситуацій – цікавий прийом на закріплення знань про народні ремесла, як, наприклад, «Ярмаркування» (коли діти «купують» різні види народних ремесел і намагаються якомога більше про них розповісти).

Надзвичайно важливо залучати дітей до рукоділля, базуючись на їх знаннях про народні ремесла, викликати позитивне емоційне ставлення до участі у трудовій діяльності та прагнення досягти певного результату. При цьому необхідно не тільки навчати елементарних трудових навичок ремесла, але й формувати моральні якості, необхідні молодшому школяру: самостійність, цілеспрямованість, відповідальність за доручену справу, наполегливість, доброзичливість, працьовитість, культуру та естетику праці, поважне ставлення до витворів людських рук і результатів своєї праці, вміння долати труднощі.

Необхідною умовою реалізації цих завдань є позитивна емоційна атмосфера, яка визначається доброзичливим стилем спілкування.

Слід пам'ятати, що дарує насолоду і має більший виховний ефект та праця, яка морально мотивована. Чим менш приваблива праця, тим виразнішим має бути пояснення. Усвідомлення дитиною значення результату своєї праці допоможе краще засвоїти трудові дії. У цьому допоможе ознайомлення із працею людей, які володіють певним видом ремесла. При зустрічах з народними умільцями необхідно зосередити увагу дітей на спостереженні за трудовими діями та поведінкою майстра у процесі виготовлення певного виробу. Це не лише сприятиме виникненню бажання навчитися виготовляти такі вироби, але й полегшить оволодіння прийомами певного ремесла.

Пристаючи до занять з ручної праці на основі народних ремесел, в процесі формувального експерименту ми керувалися такими принципами:

зацікавленість	<i>видом ремесла з боку дітей</i>
посильність	<i>завдання для молодших школярів певного конкретного віку</i>

<i>систематичність, поступовість і послідовність</i>	<i>рух від простого до складного</i>
<i>усвідомлення діями практичної цінності</i>	<i>кожної речі, виготовленої власноруч</i>
<i>формування цілеспрямованості та старанності</i>	<i>самостійне точне виконання завдання</i>

Таблиця 2.3. Основні принципи побудови уроку трудового навчання

Те, що робимо, іноді важко, але необхідно зробити; прекрасно усвідомлювати, що готову річ, зроблену власними руками, можна самому використовувати, або подарувати її близьким

Під поняття «уміння» розуміємо здатність молодших школярів виконувати трудові дії, ґрунтуючись на знаннях про способи виготовлення деяких виробів декоративно-прикладного мистецтва. «Навички» – це є узагальнені уміння, доведені до автоматичного їх виконання, а специфічним методом їх формування є виконання вправ.

На уроках трудового навчання використовуються різні шляхи формування практичних умінь та навичок.

Перший шлях полягає у тому, що учня знайомлять із трудовим процесом виготовлення тієї чи іншої речі цілісно і повністю.

Другий шлях передбачає розділення трудового процесу на операції, кожна з яких вивчається окремо. При цьому оволодіння певними уміннями та навичками проходить поступово.

Порівняно з першим напрямком, другий, на нашу думку, є більш раціональним, оскільки кожне конкретне уміння частіше повторюється, в результаті чого швидше перетворюється на навичку, а руки дитини швидше запам'ятовують конкретні трудові дії. У компетенції педагога обрати найдоцільніший шлях ознайомлення з трудовим процесом.

Під час формування практичних умінь та навичок можна виділити кілька етапів, а саме:

- *ознайомлення із процесом виготовлення виробу і принципами роботи майстра;*
- *осмислення школярами продемонстрованого уміння і психологічна установка на опанування цього уміння;*
- *ознайомлення із певним умінням (показ вчителем трудового уміння із словесним описовим супроводом);*
- *початкове оволодіння умінням, яке здебільшого носить копіювальний характер (учень намагається повторити трудові дії вчителя) і є ще досить недосконалим.*

Успішність формування умінь і навичок виготовлення виробів залежить від здатності дитини аналізувати завдання, вибрати найдоцільніші дії та способи його виконання, дотримання послідовності дій.

З метою перевірки достовірності висвітлених вище педагогічних умов та запропонованих форм, методів і прийомів включення народних ремесел у навчально-виховний процес початкової школи, як засобу морального виховання молодших школярів, нами було проведено першу частину формувального експерименту.

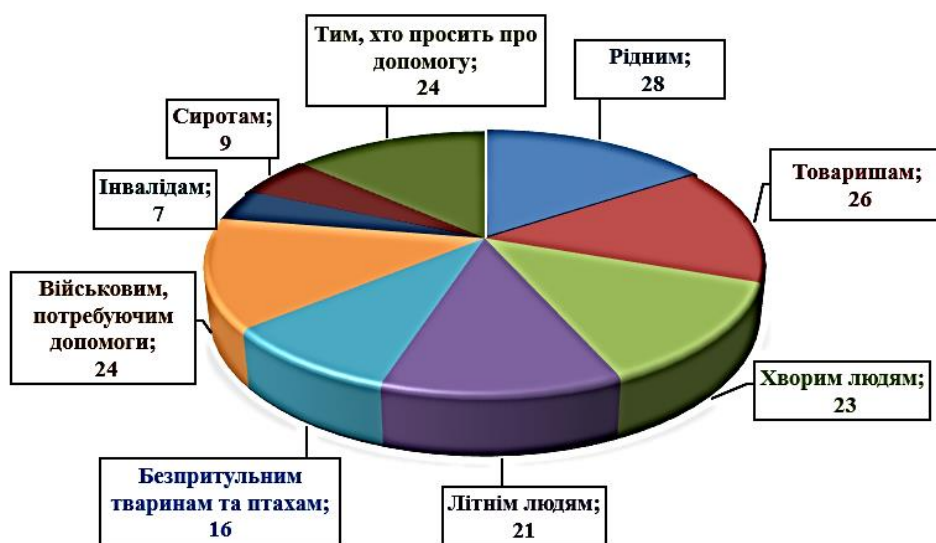
Оскільки наша методика передбачає «вкраплення» народних ремесел у зміст трудового навчання учнів 1 класу, тому ми апробували її лише частково. Формувальний експеримент проводився на базі учнів 1-х класів. Нами було проведено 10 уроків ознайомлення учнів з такими видами декоративно-прикладного мистецтва, як вишивка, витинанка, тістопластика, гончарство, бісероплетіння, народна іграшка та писанкарство (*Додаток Ж*).

Кожен урок передбачав знайомство учнів з історією певного виду мистецтва, визначення регіональних особливостей та віртуальне знайомство з народними майстрами. Особлива увага зверталась на оволодіння учнями найпростішими елементами технологій виготовлення різних виробів. Дані уроки є інтегрованими, оскільки забезпечують переплетення таких предметів як народознавство, природознавство, історія, читання, музика, образотворче

мистецтво. Під час цих уроків ми широко використовували комп'ютерні технології, зокрема презентації різновидів певного народного ремесла.

У процесі формування експерименту нами було організовано довготривалий проект «Пазли доброти», який мав на меті змінити людську байдужість, виховуючи у дітей турботу про інших, людяність, благодійність.

Учні стали все більше замислюватись над проблемами тих, хто живе у цьому світі разом з нами. Дослідження, яке нами було проведено показало, кому найчастіше допомагають наші першокласники у позашкільний час:

Підсумком стала **подорож учнів 1-х класів до Національного музею українського народного декоративного мистецтва у м.Київ на виставку творів декоративно-прикладного мистецтва**. Де діти познайомились із:

- **витинанкою** — одним із видів українського народного декоративного мистецтва, що має глибокі й багаті традиції; це сюжетні та орнаментальні прикраси житла, ажурно або силуетно витяті ножицями, вирізані ножом з білого й кольорового паперу; їх використовували для прикрашання стін, вікон, полиць, груб, коминів, печей;
- **писанкарством** – з давніх часів у різних народів існують обряди пов'язані з символікою яйця, як персоніфікацією сонця, життя родючості, багатства, здоров'я, краси, охороною та цілющої сили, відродження та

воскресіння; сьогодні, писанка є символом, що поєднує минуле і сучасне, а тому стало одним із найбільш цікавих явищ української культури, одним з найбагатших орнаментальних джерел;

- **вишивкою** – музейна збірка творів цього тендітного мистецтва містить в собі декілька розділів, серед них – і церковне шитво, і народний одяг та справжнім скарбом музею є вишиті рушники різних регіонів України, найстаріші з яких атрибутовано XVIIIст.
- **художньою обробкою дерева** – п'ятитисячна колекція дає можливість познайомитись із національною самобутністю художнього різьблення в усій різноманітності, розмаїття виробів відрізняються між собою за призначенням, формою та оздобленням; в Україні існувало багато видів художнього різьблення – площинне, рельєфне, кругле, наскрізне, але в кожному регіоні воно мало свою специфіку;
- **художнім ткацтвом** – понад 6000 одиниць виробів, серед них різноманітні предмети декоративно-ужиткового та обрядового призначення, передусім рушники, узорні тканини інтер'єрного вживання – настільники, рядна, наволочки, верети – відзначаються локальним розмаїттям матеріалу, форми, декору;
- **килимарством** – музей по праву може пишатися своєю визначною (1199 одиниць) колекцією українських килимів XVIII–XX ст.

Завершили поїздку майстер-класом із безпосередніс знайомством із творчістю народної художниці України Катерини Білокур. Діти надихались виставкою її картин. Оглянувши всі твори – обрали той, що найбільше припав до душі і в подальшому на уроках трудового навчання намагалися відтворити його у своїй роботі (див. додаток Ж).

По завершенню формувального експерименту нами було проведено діагностичний зріз рівнів обізнаності учнів з творами декоративно-прикладного мистецтва. Для нас особливо цінними були відповіді такого характеру: *«Коли я побачила на виставці так багато яєць виготовлених з бісеру, то дуже захотіла виготовити таке вдома. Тепер і я, і моя сестричка вміємо робити*

таке яйце», «Мені хочеться навчитися малювати, такі красиві картинки як Катерина Білокур», «Я рада, що маю теж український віночок, схожий, як ми бачили в музеї», «В нас теж вдома є розписані тарілки. Хочу сама так навчитись розмальовувати».

Крім того, нас цікавило чи залишили наші уроки емоційний слід у душі учнів, тому ми запитали учнів: «Чи сподобалися тобі уроки-подорожі до наших пращурів. Що тобі найбільше запам'яталося? Чому б хотів навчитись?». Отримали велику кількість (72%) позитивних відповідей, які є емоційно забарвленими, наприклад: *«Дуже запам'ятався майстер-клас. Я не здогадувалась, що необхідно стільки часу, щоб виготовити один виріб».* (Новак М.); *«Ніколи не бачила стільки гарних речей. Хочу також навчитися виготовляти гарні писанки»* (Мартиненко П.); *«Мені найбільше сподобалися вироби з тіста і як ми робили підкови на щастя»* (Голдобіна В.); *«А я подарувала намальовану писанку бабусі Ганні, бо уолись бачила, як вона їх малює. Бабусі дуже сподобалась моя робота»* (Свистун М.).

Результати констатувального зрізу рівнів обізнаності молодших школярів з творами декоративно-прикладного мистецтва (див. додаток Л) були наступні: низький рівень – 60%, середній рівень – 35%, високий рівень – 5%. Такий стан викликаний тим, що епізодичною та вузько специфічно проводилась робота з ознайомленням учнів з видами декоративно-прикладного мистецтва над на початку 1 класу. Провівши низку заходів та систематично працюючи з дітьми до кінця I семестру ми можемо констатувати наступні рівні обізнаності молодших школярів з творами декоративно-прикладного мистецтва: високий рівень – 67%; середній рівень – 25%; низький рівень – 8% учнів.

Одержані дані дозволяють стверджувати, що залучення дітей до активних форм роботи по сприйманню творів декоративно-прикладного мистецтва, систематичне включенню їх в доступні види декоративної діяльності сприяють розвитку у них національних почуттів, виховують та розвивають.

2.3 Методичні рекомендації щодо особливостей впровадження декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання

Світовий досвід розвитку педагогічної теорії і практики переконливо свідчить, що в кожного народу, етносу історично склалася власна національна система освіти та виховання.

В епоху духовного відродження держави Україна пріоритетна роль належить розвитку національної системи освіти і виховання,

яка має забезпечити вихід молоді незалежної української держави на світовий рівень.

Національно свідома людина не забуває своєї приналежності до певної нації (національності, етнічної групи). Така людина досконало знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне й майбутнє. Національна самосвідомість учнів формується насамперед у процесі оволодіння культурно-історичними традиціями, при вивченні народознавчих предметів – рідної мови і літератури, історії, трудового навчання та інших.

Пізнаючи матеріальні і духовні цінності рідного народу, учні засвоюють відображене в них світосприймання, світорозуміння.

Національне виховання реалізує глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності. На цьому підґрунті відбувається пізнання кожним учнем, вихованцем самого себе як індивідуальності і як частки своєї нації, а через неї і всього людства, організацію самонавчання і самовиховання, найефективніших шляхів розвитку і самовдосконалення особистості.

Педагогіка народознавства створює сприятливі умови для глибокого осмислення учнями творчого генія народу. Дитяча творчість найкраще розвивається на основі проникнення у зміст і характер різноманітних видів народної творчості. Пізнаючи і продовжуючи творчі традиції народу, учні засвоюють матеріалізоване в них народне творче мислення.

Оволодіваючи, наприклад, мистецтвом чи ремеслом, учні опановують творчий досвід батьків і дідів. Згодом учні самі стають народними умільцями, майстрами. Здобуті в такий спосіб уміння переносяться і на інші сфери життя –

професію, улюблені заняття тощо. Тому учні стають допитливими, ініціативними, винахідливими працівниками, громадянами.

Сучасна школа повинна не лише озброювати учнів знаннями, вміннями, навичками, але й розвивати активну пізнавальну діяльність. Трудове навчання є унікальним засобом формування не тільки освітнього, але й розвиваючого та інтелектуального потенціалу особистості. Трудове навчання розвиває мислення учнів: абстрактне і логічне, необхідні людині для засвоєння нових знань і полегшення адаптації до умов життя, що постійно змінюється; алгоритмічне, яке передбачає сформованість умінь діяти відповідно до заданих алгоритмів, а також конструювати нові способи дій. Пропонуючи учням початкової школи знайомство з народними ремеслами ми маємо на меті розв'язання таких завдань:

- розвиток загальних здібностей і творчих дарувань учнів;
- осмислення явищ народної культури з погляду їх значення для дітей і дорослих як етичних і естетичних цінностей;
- розширення художнього кругозору;
- розвиток і поглиблення інтересів школярів;
- об'єднання колективу, формування правильних взаємин дітей на основі спільної творчої діяльності;
- організація дозвілля учнів.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Специфіка програми полягає в тому, щоб не тільки досягти певного оптимального рівня умінь ручної праці, а й спираючись на конкретний фольклорний етнографічний матеріал, навчити розуміти народний світогляд і психологію, сприяючи тим самим загальному розвитку дітей, розкриттю індивідуальності кожної дитини.

“Занурення” дитини в світ традиційної культури краще починати з рідної культури. А це перш за все ознайомлення школярів не тільки з матеріальною, але і духовною культурою України. Разом з навчанням школярів конкретним ремеслом, таким як ліплення із солоного тіста (гончарство)

рекомендується проводити екскурсії в Красзнавчий музей, на виставки ремісників.

При проведенні занять треба враховувати, що інтерес до теми виникає у дитини лише тоді, коли задіюється її емоційно-духовна сфера. Це досягається завдяки включенню в програму занять - ігор, фольклору і практичної частини, під час якої діти мають можливість зробити щось своїми руками. Наприклад, дуже захоплює хлоп'ят виготовлення іграшок, свистків.

Педагогічну діяльність у вихованні і навчанні школярів під час виготовлення виробів потрібно вибудовувати в тісному взаємозв'язку з дисциплінами - історичними, гуманітарними та враховувати їх прикладне значення. Розглянемо ці взаємозв'язки.

Історичний - дозволяє побачити витoki різних вірувань, звичаїв і обрядів, прослідкувати їх розвиток. На заняттях проходить взаємозв'язок сьогодення з минулим, що дозволяє дітям відчутти себе в потоці часу, знайти там своє місце, а це сприяє формуванню у дітей історичної свідомості.

Гуманітарний - особливості традиційного світогляду, норми етики, мораль, естетика і тому подібне. Таким чином, діти отримують знання загально-гуманітарного, соціокультурного характеру, які сприяють розвитку особистості дитини, - спадкоємця і носія певної культурної традиції.

Прикладний - важливо на уроці пробудити у дитини творчу активність, а для цього потрібно зацікавити гуртківців. Наприклад, проведенням занять з наступних тем:

- виготовлення виробів з природних матеріалів, оберегів;
- ліплення іграшок з солоного тісту і їх розфарбовування.
- пошиття іграшок з тканини.

Вишивка

Програмний зміст: розкрити красу українських вишиванок, багатство кольорів, орнаментів, матеріалів для вишивки; ознайомити з різновидами вишивок (вишивка нитками, бісером, стрічками); розширити знання учнів про історію цього виду декоративно-прикладного мистецтва; познайомити

учнів із звичаями та обрядами, пов'язаними з вишиванням та вишивкою; формувати здатність до естетичного сприйняття різних видів народних ремесел; навчити елементарних вишивальних умінь; розвивати зацікавленість цим видом народних ремесел; виховувати працьовитість та любов до людей праці.

Витинанка

Програмний зміст: познайомити молодших школярів з одним із видів народного мистецтва - витинанкою, різноманіттям її форм, візерунків, способів виготовлення і практичного застосування, із традиціями, звичаями, пов'язаними з витинанками; викликати бажання оволодіти навичками виготовлення витинанок; розкривати творчі здібності дітей.

Писанкарство

Програмний зміст: познайомити молодших школярів з різновидами великодніх яєць, особливостями технологій виготовлення крапанок, дряпинок, мальованок, писанок; навчити «знакового» письма у писанкарстві; викликати бажання виготовляти писанки власноруч.

Кераміка

Програмний зміст: ознайомити з керамікою, гончарством, способами роботи з солоним тістом; викликати інтерес до цього давнього виду декоративно-прикладного мистецтва; розвивати вміння виготовлення виробів з різних пластичних матеріалів.

Тістопластика

Програмний зміст: ознайомити учнів з історію мистецтва виготовлення виробів з тіста; рецептами солоного тіста, технологією виготовлення площинних та об'ємних виробів з солоного тіста; викликати бажання виготовляти вироби у техніці тісто пластики.

Бісероплетіння

Програмний зміст: познайомити учнів з різними видами виробів із бісеру; навчити учнів виготовляти квіти у техніці паралельного та

французького (кругового) плетіння; викликати бажання оволодіти навичками виготовлення виробів із бісеру; розкривати творчі здібності дітей.

Ткацтво та килимарство.

Програмовий зміст: розкрити красу тканих виробів; збагатити знання про мистецтво ткання і килимарства; виховати інтерес до народних ремесел, естетичний смак, потяг до прекрасного, бажання навчитись ткати; виробити елементарні уміння та навички ткання на дитячих ткацьких станках або рамках.

Різьблення, карбування, випалювання

Програмовий зміст: познайомити з цими видами народних ремесел, матеріалами, способами виготовлення виробів; викликати зацікавлення ними; виробляти навички емоційно-естетичного сприйняття цих видів народних ремесел.

Орієнтовний обсяг знань, умінь та навиків

1. Мати елементарні уявлення про види народних ремесел, призначення та використання виробів декоративно-прикладного мистецтва.
2. Вміти емоційно-ціннісно сприймати види народних ремесел як прекрасні, досконалі речі, виготовлені людськими руками, як прояв духовної культури народу.
3. Розрізняти види ремесел за матеріалами, з яких вони виготовлені, кольором, орнаментикою, регіональними особливостями.
4. Знати деякі звичаї, обряди, що стосуються народних ремесел.
5. Мати потребу в праці на основі народних ремесел.
6. Володіти елементарними навичками певного виду ремесла.
7. Уміти аналізувати завдання і добирати найдоцільніші прийоми його виконання.

Питання для визначення рівня теоретичних знань молодшого школяра

1. Які назви вишиваних речей ви знаєте?
2. Розкажіть про орнамент на вишиванці.
3. Які символи та обереги є на цій вишивці?

4. Розкажіть про призначення вишитої речі.
5. Які звичаї, пов'язані з вишиванками, ви знаєте?
6. Які ви знаєте види швів?
7. Якою технікою вишита серветка (гладдю, хрестиком, лиштвою)?
8. Що таке витинанка? Чому її так називають?
9. Як колись використовували витинанки?
10. Як можна виготовити витинанку?
11. Від чого залежить візерунок витинанки?
12. Які бувають витинанки?
13. Як називають вироби виготовлені із глини?
14. Як називається пристрій, що допомагає виготовляти керамічні вироби?
15. Як називають людей, які виготовляють керамічні вироби?
16. Розкажіть про оздоблення керамічних виробів.
17. Опишіть керамічний виріб.
18. Що таке писанка?
19. За допомогою якого інструменту виготовляють писанки?
20. Які різновиди великодніх яєць можна виготовити власноруч?
21. Знайдіть вироби ткацтва. Назвіть їх.
22. З чого виготовляли нитки для ткання?
23. Які кольори використовували при тканні рушника?
24. На чому ткали? Як називається прилад для ткання?
25. Які ти знаєш народні іграшки?
26. Чому в ляльок замість обличчя виплетених хрест?
27. Як називаються ляльки виготовлені із ниток?

Вищезазначені програмові завдання краще реалізовуватимуться за дотримання загальнонавчаних принципів дидактики: систематичності та послідовності, доступності та дохідливості, наочності, індивідуального підходу.

ВИСНОВКИ

У сучасному українському суспільстві йде модернізація освіти, що супроводжується переосмисленням і переоцінкою нових цінностей. Інтерес до проблеми цінностей, ціннісних орієнтацій та їх осмислення набуває особливої гостроти в переломні моменти історії. Сучасна ситуація вимагає прийняття кожним членом суспільства відповідальності за свою долю, за вибір тієї чи іншої системи цінностей і ціннісних орієнтацій. Звернення до цінностей - головна відмінна риса нашого часу, найважливіший принцип державної політики в галузі освіти.

В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження з'ясували, що:

- Проблемою формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у психолого-педагогічних роботах займалися: Б.Г.Ананьева, А.А.Бодалева, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, В.М.Мясищева, Д.Н.Узнадзе, Н.В.Іванова, Г.І.Щукина.

- Формування ціннісних орієнтацій школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку, тому провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. Для дитини молодшого шкільного віку першочергову роль в процесі морального виховання відіграють два інститути – перший це сім'я, де дитина засвоює основи моралі серцем і душею, коли в неї розвиваються почуття доброти, чуйності, любові до всього живого. Батьки – найперші вихователі – мають найбільший, найсильніший вплив на своїх дітей. Основний чинник у формуванні особистості – це виховний клімат сім'ї.

- Формування ціннісних орієнтацій школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку. У зв'язку з цим, провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. Це вимагає від педагогічної науки нових виховних систем, здатних готувати громадян з високими почуттями

відповідальності й обов'язку, свідомою дисципліною, безкорисливим внесенням особистого потенціалу на благо розбудови Української держави.

Відповідно до мети і визначених завдань дослідження нами було проведено *констатувальний експеримент*, який проходив у 3 взаємопов'язані етапи.

Мета першого етапу дослідити стан моральної вихованості молодших школярів та рівень їх обізнаності із видами декоративно-ужиткового мистецтва.

Метою другого етапу – аналіз методичної літератури стосовно використання ДУМ як засобу формування моральних цінностей учнів початкової школи.

Метою третього етапу було вивчення ставлення вчителів початкових класів до проблем морального виховання молодших школярів та рівень їхньої готовності до використання ДУМ у практику.

Проаналізувавши результати констатувального експерименту можемо констатувати:

-ознайомлення дітей з широким колом людських якостей, почуттів та емоцій, створення мотивації на пізнання самого себе, розвиток кращого розуміння себе, свого потенціалу, розвиток вміння розпізнавати якості, які притаманні кожному вихованцю, сприяє формування адекватної уяви про себе;

- переважно низький рівень моральної вихованості першокласників, виділяючи основні причини такого стану: вплив засобів масової інформації, соціальна політика, ставлення сім'ї до держави,

- недостатній рівень готовності вчителів початкових класів до використання народних ремесел як засобу формування моральних цінностей молодших школярів,

- недостатній рівень обізнаності дітей із видами декоративно-прикладного мистецтва.

Проаналізувавши психолого-педагогічну та методичну літературу, а також результати констатувального експерименту з метою покращення стану моральної вихованості підростаючого покоління нами було виокремлено та

обґрунтовано педагогічні умови формування моральних цінностей молодших школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема:

- ❖ *системність та цілісність формування моральних цінностей молодших школярів;*
- ❖ *готовність вчителя початкових класів до формування моральних цінностей молодших школярів шляхом впровадження у зміст трудового навчання різних видів декоративно-ужиткового мистецтва;*
- ❖ *впровадження інноваційних технологій на уроках ознайомлення молодших школярів із декоративно-ужитковим мистецтвом;*
- ❖ *організація тісної взаємодія між батьками та вчителями початкової школи з метою формування моральних цінностей молодших школярів;*
- ❖ *взаємозв'язок урочної та позаурочної форми навчання з метою формування моральних цінностей дітей засобами декоративно-ужиткового мистецтва.*

У ході формувального експерименту нами було проведено на базі учнів першого класу 10 занять-ознайомлень з різними видами ДУМ, а також низку позакласних занять, зокрема екскурсія до музею декоративно-ужиткового мистецтва у м. Києві, майстер-клас по виготовленню виробів у техніці тісто пластика тощо.

У рамках формувального експерименту нами було організовано проект на тему «Пазли доброти». **Завдання проекту:**

- формувати у дітей молодшого шкільного віку уявлення про доброту, добротинність, благодійність;
- сприяти розвитку співчуття та милосердного ставлення учнів до людей, що потребують соціальної та психологічної допомоги;
- формувати потребу надання допомоги близьким людям у важку хвилину;
- виховувати почуття патріотизму, національної гордості, поваги до захисників Батьківщини;
- залучати учнів молодшого шкільного віку до волонтерської діяльності;
- здійснювати допомогу безпритульним тваринам та птахам.

За результатами формувального експерименту ми зробили контрольний зріз рівнів обізнаності учнів з видами декоративно-ужиткового мистецтва, який показав значні позитивні зміни. Отже, використання різних видів декоративно-прикладного мистецтва на уроках трудового навчання розширює кругозір учнів, збагачує їх емоційний досвід, навчає цінити працю інших, формує повагу до майстрів народного мистецтва, сприяє розвитку естетичного смаку та підсилює мотивацію до творчої рукотворної діяльності.

У роботі сформульовано методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо особливостей впровадження народного мистецтва на уроках трудового навчання з метою формування моральних цінностей молодших школярів.

У ході дослідження доведено, що впровадження означених педагогічних умов у практику сприятиме збагаченню емоційної, мотиваційної, когнітивної сфер особистості молодшого школяра. Це стимулюватиме їх самовираження у практичній творчій діяльності, а також сприятиме формуванню моральних цінностей молодших школярів.

Таким чином, результати дослідження дають підстави вважати, що вихідна методологія є правильною, визначені завдання реалізовані, мета досягнута, що має важливе значення для удосконалення процесу морального виховання молодших школярів.

Дослідження не вичерпує усіх аспектів цієї складної проблеми. Це зумовлює необхідність її подальшої розробки, зокрема, пошук нових педагогічних технологій цілісного розвитку творчої активності дитини засобами трудового навчання у комплексі: дитячий садок – початкова школа – старші класи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балаєва Н. І. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках у початкових класах / Н. І Балаєва // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 278. – 168с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості / І.Д. Бех // – К.: Либідь. – 2008. – С.125.
3. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 6 – 14.
4. Білецька І. Вирішення моральних завдань як метод виховання цінності іншої людини / І. Білецька // Рідна школа. – 2005. – №1. – С. 15 – 17.
5. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников / Николай Иванович Болдырев // – М.: Педагогика. – 1979. – 224 с.
6. Виготський Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский // – 3-е изд. – М.:Просвещение. – 1991. – 93 с.
7. Вікові та індивідуальні особливості молодших школярів. / Под. ред. Д. Б. Ельконіна і Т. В. Драгуновой. – М.: Просвещение, 2009. – 360 с.
8. Волков Б. С. Психология младшего школьника. / Б. С. Волков // – М.: Просвещение. – 2002. – 125 с.
9. Волкова Н. Педагогіка / Н. Волкова // – К.: Вища школа. – 2011. – 486 с.
10. Волобуєва Т. Розвиток творчої компетентності школярів / Т. Волобуєва // – Х. : Основа. – 2005. – 112 с.
11. Данилова Л. Як розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – №6.– С. 18-20.
12. Галузьяк В.М. Педагогіка: навчальний посібник / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський , В. І. Шахов. – 4 вид., випр. і доп. – Вінниця : Державна картографічна фабрика. – 2007. – 400 с.
13. Голюк О.А. Ціннісні орієнтації батьків як основа забезпечення гармонійного буття дитини у сім'ї. Імідж сучасного педагога / О.А. Голюк // – 2015. – № 6. – С. 41-44.

14. Денисенко В. Реалізація принципу ціннісної орієнтації у роботі педагога з молодшими школярами / В. Денисенко // Початкова школа. – 2007. – №3. – С. 7-8.
15. Жолнович І. Організація пізнавальної діяльності школярів на уроках у 1-4 класах / І. Жолнович // Студентський науковий вісник ТДПУ. – Тернопіль, 2003. – Вип. 6. – С. 88-91.
16. Зверєва І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів: метод. Посібник / І.Д. Зверєва, Л.Г. Коваль, П.Д. Фролов // – К. ІСДО. – 1995. – 156 с.
17. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії / І. А. Зязюн // Світло. – 1996. – №1. – С. 24.
18. Зязюн І. А. Всеукраїнська державна комплексна програма естетичного виховання / І. А. Зязюн // Вісник. – 1993. - №1. – 43-51с.
19. Здравомислов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомислов // – М.: Политиздат. – 1986. – 267с.
20. Ізюрова О. С. Колективна творча справа як форма розвитку толерантності підлітків у дитячому будинку / О. С. Ізюрова // Освіта і наука. – 2008. – №7. – С. 78-86.
21. Ільїн І.А. Путь и очевидность / І.А. Ільїн// – М. – 1993. – 321с.
22. Калініченко Н. Сухомлинський про роль естетичної творчості у становленні особистості / Н. Калініченко // Початкова школа. – 2008. – №9. – С. 15 – 16.
23. Гавриловець К. В. Морально-естетичне виховання школярів: Кн. Для вчителя. – 2-е вид., доп. і пер. / К. В. Гавриловець, І. І. Казимирський // – Мінськ. – 2013. – 426 с.
24. Дмитренко Л.Г. Морально-етичне виховання. 1 клас: дидактичні матеріали до уроків варіативного курсу / Л.Г. Дмитренко // – Харків: Основа. – 2013. – 95 с.
25. Джола Д.М. Естетика як наука. Основні естетичні цінності: посібник до курсу основ естетики у вищих педагогічних закладах / Дмитро Миколайович Джола // – Вінниця. – 2009. – 58 с.

- 26.Ковтуненко Л.В. Виховання у школярів загальнолюдських цінностей – один із головних аспектів у розвитку особистості / Л.В.Ковтуненко // Виховна робота в школі. – 2006. – №12. – С. 30 – 34.
- 27.Кононко О. Л. Розвинена особистість як гарант життєвої компетентності / О. Л. Кононко // Початкова школа. – 2011. – 515с.
- 28.Кривошея Т.М. Реалізація естетико-виховного потенціалу навчальних дисциплін школи І ступення / Т.М. Кривошея // Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Наукові записки. Сер. Педагогіка і психологія: зб. ст. Вип. 19 / ред. кол.: М.І.Сметанський, Г.С. Тарасенко, Н.Г. Ничкало та ін. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – С. 39 – 44.
- 29.Крысько В. Г. Общая психология в схемах и комментариях : учебное пособие / В. Г Крысько // – СПб. : Питер. – 2009. – 256 с.
- 30.Кукушин В.С. Метод проектов / В.С. Кукушин // Педагогика начального образования /Под ред. В. С. Кукушина. – М.: МарТ. – 2005. – С. 315-324.
- 31.Кульчицька О. І. Соціально-психологічні фактори формування таланта / О. І Кульчицька // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Вип. 5 (9). – Харків, 2004. – С. 211-218.
- 32.Лесіна В.П. Сходінки творчості: методика ТРВЗ в початковій школі / О. В. Лесіна, В. П. Телячук // – Х.: Основа. – 112 с.
- 33.Лелюх С. В. Развитие творческого мышления, воображения и речи дошкольников./ С. В Лелюх., Т. А Сидорчук., Н. Н Хоменко. – Ульяновск : ИПКПРО. – 2003. – 240 с.
- 34.Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев //– М.: Академия. – 2004. – 346 с.
- 35.Любчак Л.В. Родинна педагогіка: Курс лекцій / Л.В. Любчак // Посібник. – 2-е вид., доп. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю. – 2012. – 150 с.
- 36.Скрипченко О. В. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук // – К.: Либідь,. – 2005. – 464 с.

37. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка / М.Г. Стельмахович // – К. – 1996. – 288 с.
38. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посіб. / Л.Е. Орбан-Лембрик // – К. – 2003. – 448 с.
39. Русова С.Ф. Ідейні підвалини / С.Ф. Русова // Світло. – 1913. – Кн.8. – 35 с.
40. Лавроненко О. Формування гуманістичних цінностей – важливий аспект виховання молодших школярів / О. Лавроненко // Рідна школа. – 2004. – № 7 – 8. – С. 26-28.
41. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій / В.А. Малахов // – К.: Либідь. – 2006. – 304 с.
42. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра / О.В. Матвієнко // – К. – 1999. – 154 с.
43. Матінова Н. А Творчість як універсальний шлях розвитку особистості / Н. А. Матінова // Класний керівник. – 2004. – № 2. – С. 80-83.
44. Міронов Н. П. Способность и одаренность в младшем школьном возрасте / Н. П. Міронов // Начальная школа. – 2004. – №6. – С. 33.
45. Павелків Р. В. Дитяча психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків , О. П. Цигипало // – К. : Академвидав. – 2008. – 432 с.
46. Рагозіна В. В. Педагогические условия развития творческих способностей на уроке / В. В. Рагозіна // Воспитание школьников. – 2007. – №4. – С. 28-30.
47. Рагозіна В. В. Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей / В. В. Рагозіна // Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: збірник доповідей науково-практичної конференції. – Вінниця: «Універсум-Вінниця». – 1998. – С. 127-132.
48. Романець В. А. Психологія творчості: навч. посібник / В. А. Романець // 2-ге вид., доп. – К.: Либідь. – 2001. – 288 с.
49. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. / М. В. Савчин , Л. П. Василенко // – К. : Академвидав. – 2006. – 360 с.

50. Сайфутдінова І. Ф. Роль правої півкулі в організації творчого мислення школярів молодшого віку / І. Ф. Сайфутдінова // Фундаментальні дослідження. – 2007. – № 3. – С. 38.
51. Сейфі С. Т. Колективна творчість у формуванні «шкільного соціуму» і життєвих установок підлітка / С. Т. Сейфі, Н. М. Жукова // Світ психології. – 2008. – № 1. – С. 202-211.
52. Синіцин В. М. Цінності незмінні: духовність, культура, освіта: книга для вчителя / В. М. Синіцин // – Вінниця: ЧП «Едельвейс і К». – 2008. – 126 с.
53. Сисоєва С. О. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва // Академія педагогічних наук України; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К.: ВПОЛ. – 2001. – 502 с.
54. Сурина І. А. Ціннісні орієнтації як предмет соціологічного дослідження / І. А. Сурина // – М. – 1996. – С. 3.
55. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський // – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
56. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський // – К.: Радянська школа, 1976.
57. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 563 с.
58. Сухомлинський В. О. Слово вчителя у моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – Т. 2. – К. – 1997. – С. 321 – 330.
59. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24 – 27.
60. Тарасенко Г. С. Дивосвіт (уроки естетико-екологічної культури на матеріалах українознавства) / Г. С. Тарасенко // – К.: МПП Центр «Київ», 1995. – 204 с.

- 61.Тарасенко Г.С. Екологічна естетика в реалізації наступності дошкільної та початкової освіти / Г.С.Тарасенко // Дошкільне виховання. – 2012.– № 4.– С.2-7.
- 62.Тарасенко Г.С.Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : навчально-методичний посібник / за ред. Г.С. Тарасенко. – К. : Слово, 2010. – 320 с.
- 63.Тарасенко Г. С. Паросток: методика гуманістичного виховання дітей засобами природи / Г. С. Тарасенко // – Вінниця: Віноблдрукарня. – 2000. – 192 с.
- 64.Тітов І. Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності / І. Г. Тітов // Обдарована дитина. – 2008. – №10. – С. 56-60.
- 65.Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах: монографія / Н.О. Ткачова // – Харків: Каравела. – 2006. – 300 с.
- 66.Ткачук Л. Проблема розвитку позитивної самооцінки дитини у творчій спадщині В. Сухомлинського / Л Ткачук // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – №5. – С 28-32.
- 67.Третяк О.П. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. Ч. 2 / упоряд. / О. П. Третяк // – Харків: Основа. – 2013. – 123 с.
- 68.Третяк О.П. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. Ч. 3 / упоряд. / О. П. Третяк // – Харків: Основа. – 2013. – 93 с.
- 69.Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д Ушинський // Собр. соч. в 9-ти т. – Т.8. – М. : Педагогика. – 1982. – 315 с.
- 70.Філімонов В. Досвід колективної творчості / В. Філімонов // Мистецтво в школі. – 2002. – № 2. – С. 79-83.
- 71.Черних О.В. Духовно-моральний розвиток учнів: навчання в домашніх умовах, морально-етичне виховання / Олексій Володимирович Черних // – Х.: Вид. група «Основа». – 2012. – 112 с.

- 72.Шопіна М. О.Образна символіка як чинник розвитку творчого потенціалу молодшого школяра / М. О. Шопіна : автореф. дис... канд. психол. наук. – К. – 2009. – 16 с.
- 73.Яворська В.В. Дидактичні матеріали для виховання ввічливих учнів: Вікторини. Анкетування // Позакласний час. – 2005. – № 7 – 8. – С. 99 – 104.

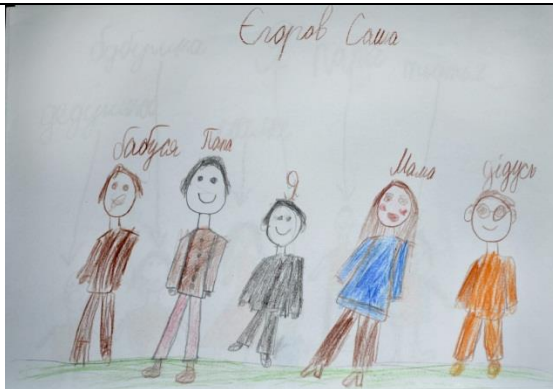
Методика «Позитивних і негативних якостей»

Постав «+» біля слів, що означають позитивні якості,
і «-» біля слів, які позначають негативні якості.

Запиши якості, які притаманні тобі?

Ввічливість	Чесність	_____
Нахабність	Жорстокість	_____
Благородність	Доброзичливість	_____
Егоїзм	Неуважність	_____
Скромність	Справедливість	_____
Самолюбність	Агресивність	_____
Людяність	Безкорисливість	_____
Злість	Грубість	_____
Поступливість	Толерантність	_____
Скупість	Недобросовісність	_____

Результати методики «Малюнок сім'ї»

Додаток Г

Анкета для учня

Школа .....
Клас ..... Дата .....
Прізвище, ім'я учня .....
Будь-ласка, дайте відповіді на запитання:
1. Чи вітаєшся ти з батьками, друзями, вчителями, знайомими? ☐ завжди ☐ іноді ☐ ніколи
2. Чи просиш пробачення у свого однокласника, якщо ненароком образиш його чи штовхнеш? ☐ завжди ☐ іноді ☐ ніколи
3. Чи виконуєш ти обов'язки чергового на прохання вчителя, якщо сьогодні не твоя черга? ☐ завжди ☐ іноді ☐ ніколи
4. Чи є в тебе постійні домашні обов'язки (прати речі, підмітати підлогу, мити посуд тощо)? ☐ завжди ☐ іноді ☐ ніколи
5. Чи поступаєшся місцем людям похилого віку, якщо їдеш у громадському транспорті (автобусі, тролейбусі) дуже втомлений? ☐ завжди ☐ іноді ☐ ніколи
6. Хто для тебе є позитивним прикладом у ставленні до інших ?

☐ Мама	☐ Дідусь	☐ Знайомі
☐ Тато	☐ Вчитель	☐ Герої кінофільмів
☐ Бабуся	☐ Друг	☐ Герої художніх творів

Додаток Д

Критерії-показники вихованості школяра

Критерії-показники вихованості школяра	
Поведінка в сім'ї:	<ul style="list-style-type: none"> • чи виявляє інтерес до сімейних справ, проблем сім'ї; • чи переживає разом з іншими членами родини негаразди і радощі; • чи старанно вчиться самообслуговуванню; • чи виконує завдання старших, проявляє турботу про молодших і старших членів родини; • чи правильно реагує на зауваження; • чи ввічливий у спілкуванні з усіма членами родини.
Поведінка в школі	<ul style="list-style-type: none"> • уважність на уроках; • старанність у виконанні завдань; • працелюбність та акуратність в навчанні й роботі; • ставлення до успіхів і невдач в навчанні; • вияв почуття відповідальності за доручені громадські справи; • дбайливе ставлення до шкільного майна; • поведінка на перервах
Ставлення до старших:	<ul style="list-style-type: none"> • ввічливість у спілкуванні; • слухняність у виконанні завдань; • надання посильної допомоги тим, хто її потребує; • ввічливе ставлення до старших при зустрічах і прощаннях.
Ставлення до однолітків	<ul style="list-style-type: none"> • активна участь у спільній діяльності та іграх; • прагнення поділитися своїми успіхами та невдачами з товаришами; • бажання безкорисно допомагати друзям; • прагнення не підводити своїх товаришів, клас

Поведінка на вулиці та в громадських місцях	<ul style="list-style-type: none"> • дотримання правил вуличного руху; • збереження природи; дотримання чистоти та порядку в громадських місцях, у транспорті, на вулиці.
Ставлення до самого себе	<ul style="list-style-type: none"> • акуратність і бережливість в одязі, взутті; • дотримання правил особистої гігієни; • виконання режиму дня і ранкової гімнастики; • самокритичність в оцінці своєї поведінки та окремих вчинків; • правдивість, чесність, принциповість.

Додаток Е

Рекомендації для роботи учителя і виховання морально-правильної поведінки в учнів

- Дотримуйтеся доброзичливого тону, будьте уважні до кожного учня.
- Надавайте необхідну підтримку, відзначаєте успіхи, створюйте життєрадісний оптимістичний настрій у класі.
- Створюйте умови, щоб важкі, слабкі діти мали можливість відчувати себе лідерами.
- Не принижуйте учнів, не припускайте образ, сарказму. Гнів, дратівливість, імпульсивність не сприяють зміцненню дисципліни й авторитету вчителя.
- Будьте привітними.
- Умійте керувати емоціями, знайте ціну кожному слову.
- Не можна вимагати від дитини те, що під силу дорослому, будьте терплячими.
- Не соромтеся виявляти почуття гумору. Можна посміятися і над собою, не вважайте себе досконалістю. Але не можна висміювати учнів. Дітям імпонує веселий, спритний, оптимістичний учитель.
- Підтримуйте контакт з учнями поза уроками, на заняттях гуртка, позакласних заходах, спільних походах.
- Зміцнюйте зв'язки з батьками, намагайтеся отримати від них підтримку.

Малювання неіснуючих тварин

Створення класного оберегу - мандали

Якщо готувати – то з любов'ю!
Святкування Андріївських вечорниць.

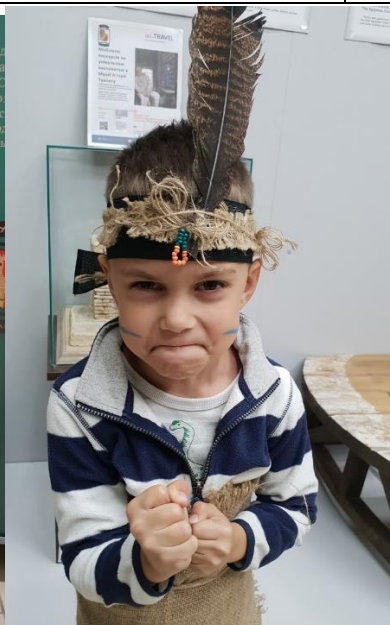

Створення класного куточку природи та адвент календаря до Нового року

Надихнувшись поїздкою до музею декоративно-прикладного мистецтва, запросили дизайнера та створили свої унікальні моделі вбрання.

Музей туалету. Історія і наш час.

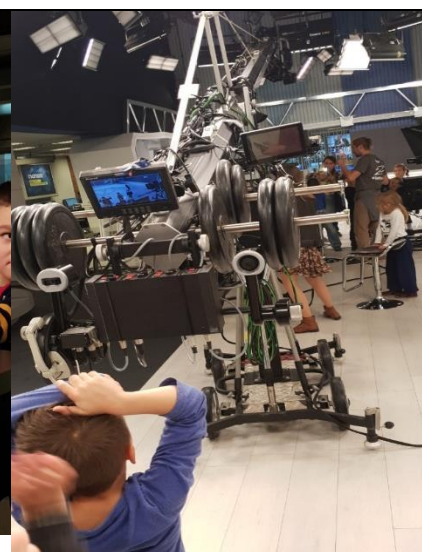

Виготовляємо «друзів з природних матеріалів»

Відвідуємо
сучасні
виставки
мистецтв.
Захоплюємось
і малюємо
натюрморти

Поїздка на телеканал «Україна». Вчимося фільтрувати інформацію, яка доходить до нас через екрани гаджетів і від ЗМІ

Святкування Halloween

Українська хата-мазанка та підкова із солоного тіста

Випікали печиво, малювали новорічні листівки, приносили подарунки і з цим поїхали в дитячий реабілітаційний центр «Дача» до дітей хворих на рак. Ми знайомились. Обіймались. Пригощались. Грало в крокодила. Розпаковували новорічні подарунки та загадували найзаповітніші бажання під ялинкою.

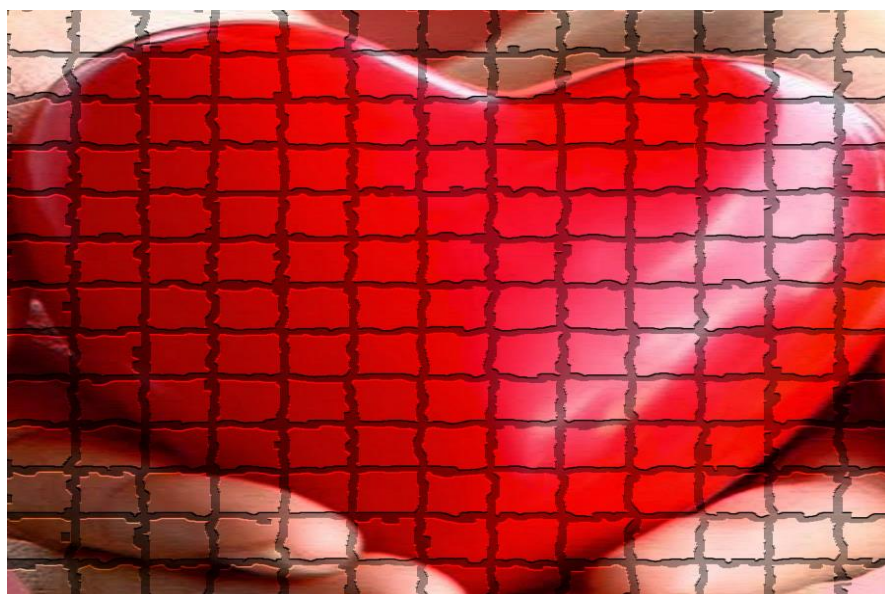

Подорож до фабрики ялинкових прикрас.
Декорування власної іграшки.

Проект
«Пазли доброты»

**Анкета для визначення рівня обізнаності вчителів початкових класів
із видами декоративно-прикладного мистецтва**

1. Перерахуйте види декоративно-прикладного мистецтва.

---

2. Якими народними ремеслами ви володієте
на високому рівні: _____

на початковому рівні: _____

знайомі лише теоретично: _____

3. З якими видами народного мистецтва ви ознайомлюєте учнів на
уроках трудового навчання? _____

4. Які види витинанок ви знаєте? _____

5. Які види великодніх яєць вам відомі? Опишіть технологію
виготовлення одного з них. _____

6. Вкажіть центри керамічного мистецтва. _____

7. Яка кольорова гамма характерна для вишивок Поділля? _____

8. Назвіть основні елементи декоративного розпису та зобразіть їх
схематично. _____

9. З яких матеріалів виготовляли народні ляльки? _____

10. Яке значення мали народні бісерні прикраси? Які основні знаки-
символи на них зображені? _____

5/5 середній рівень

Анкета для учнів.

Який вид мистецтва зображено на малюнку. З яких матеріалів виготовлено ці вироби.

Землянична
знамен + шалька

м'якшанина

Не знаю

виноград

вирощена

шуга
дерев'я і олов'яні матеріали

Не знаю

Не знаю

кераміка + скло

кераміка + скло

3/4 високий рівень

Анкета для учнів.

Який вид мистецтва зображено на малюнку. З яких матеріалів виготовлено ці вироби.

з будає витинанки + миска з паперу

миска + з тканини

не знаю - з карток

картинка з бісу + картки з паперу

картинка - з паперу

миска + з карток

з миска + з карток миска

- карток з тканини

миска + з глини

самомошит з карток